

UDK 94 (497.5 Brod) "18/19"
Izvorni znanstveni članak

Mato Artuković
(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

"POSAVSKA HRVATSKA" O BRODU KRAJEM 19. STOLJEĆA

U radu se predstavlja "Posavska Hrvatska" kao izvor za modernizaciju te kulturni i zabavni život grada. Konstatira se već poznata činjenica da se Brod na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće počeo prometati u moderan grad nakon stoljeća u kojima je bio žrtva svojega strateškog položaja i značenja. U ovo vrijeme Brod stvara institucije kojima preuzima funkcije središta gospodarskog, upravnog, kulturnog, političkog, zdravstvenog i prosvjetnog života širokog prostora koji mu gravitira. Bogati društveni i zabavni život plod je organizacijskih napora mnogobrojnih društava, koja se u to vrijeme u Brodu stvaraju, o čemu nam svjedoče i prve novine pokrenute u ovom gradu.

O Brodu krajem 19. stoljeća pisano je dosta. I "Posavska Hrvatska"¹ kao izvor također je korištena, iako možda ne u onolikoj mjeri u kojoj ona može poslužiti kao vrela informacija. Ovaj prilog će možda samo ovom ili onom novinom dopuniti naše znanje o razdoblju povijesti Broda, koje je već u literaturi ocijenjeno kao "zlatno doba".² Najpouzdaniji pokazatelj promjena u jednom društvu jesu strukturalne promjene društva. Struktura stanovništva Hrvatske po zanimanju krajem 19. i u prvom desetljeću 20. stoljeća pokazuje znatan pad poljoprivredne proizvodnje, a obrt i industrija dinamičan porast. Upravo je Brod primjer na kojem se "možda najbolje može uočiti proces deagrarizacije i industrijalizacije hrvatskih zemalja što se u njima odvijao potkraj 19. stoljeća".³ Mislimo da je ovom ocjenom najbolje predstavljena dubina procesa koji su se dogodili u Brodu u vremenu o kojem je riječ.

¹ Posavska Hrvatska (1894-1898), glasilo Stranke prava u Brodu na Savi. Vlasnik i izdavaatelj bio je Zefir Marac, trgovac drvima, doseljenik iz Dalmacije. Glavni urednik lista je bio ugledni hrvatski novinar Milan Kerdić, rodom iz Davora. List je pokrenut ponajprije inicijativom dr. Vatroslava Brlića.

² Zvonimir Toldi, *Brod na Savi*, (Slavonski Brod, 1991), 6.

³ Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća* (Zagreb, 1991), 171.

Ovom ćemo prilikom pažnju zaustaviti na dva problema: modernizacijskom procesu, koji je, kako upravo spomenusmo, vidljiv na prijelazu stoljeća, te kulturnom i zabavnom životu Brođana u gradu, koji je dobivao novo lice. Glavni izvor za rekonstrukciju problema, koji nas ovdje zanimaju, je “Posavska Hrvatska”, glasilo Stranke prava u Brodu.

Brod na kraju 19. stoljeća: modernizacijski impulsi

Na početku 19. stoljeća Brod je imao oko 1500 stanovnika. Jezgru naselja činila je Savska, Srednja i Rasolska ulica. U Rasolskoj ili Crkvenoj (od 1890. Mesićeva) ulici žive srednje imućni obrtnici. Srednja (ili Gospodska) ulica je ulica bogatijih Brođana. Široka ulica nije još bila sasvim naseljena. S početka ove ulice, u ovo doba, vodile su dvije ceste: jedna prema Podvinju, druga prema Bukovlju. Prva je zametak današnje Ulice Matije Gupca, druga Lončarska (današnja Zrinska). Uz obje ceste su bili zasađeni dudovi. I Podvinjska i Lončarska ulica, kao i ulica iza crkve (današnja Gundulićeva), “Široki sokak” iza crkve (današnja Strossmayerova do Štampareve) počinju se izgrađivati krajem 40-ih godina 19. stoljeća. Područje koje danas čine Široka ulica, Gajeve, Zrinska i Gundulićeva, te prostor koji zatvaraju Gundulićeva, Zrinska, Štampareva i Strossmayerova pusto je i vlasništvo je imućnijih Brođana. Na današnjem trgu, od Rasolske do Široke ulice bile su samo dvije kuće. Prostor ispred tih kuća služio je za gradsko sajmište (na mjestu današnje “Vesne” održavan je marvinski sajam, koji je kasnije premješten na Zvjerinac). Sav prostor Zvjerinca (današnji Trg pobjede i dio Klasija) pod strogim je nadzorom vojske, koja nije dopuštala ovdje gradnju kuća. Vojska je inače nerado gledala bilo kakvo naselje u blizini tvrđave, nastojeći ga preseliti što dalje na istok.⁴

Nakon oslobođanja Bosne i Hercegovine od turske okupacije, Brod se počeo naglo razvijati. Broj stanovnika, koji se cijelo stoljeće nije mijenjao, za jedno desetljeće je gotovo udvostručen. Prvi podatak o stanovništvu Broda potječe iz 1780. Tada je bilo 1574 Brođana. Godine 1870. grad je brojao 3380 žitelja, već 1880. Brod je imao 4468 stanovnika, a 1890. godine 4938. Taj je broj kroz sljedeće desetljeće narastao na 6539. Povećanju stanovništva pridonijelo je doseljavanje stranaca, jačanje industrije, razvoj obrta, trgovine i prometa te proletarizacija sela. Posljednjih desetljeća 19. stoljeća trgovci i obrtnici grade nove kuće katnice, grade se prva industrijska poduzeća, Brod je dobio željezničke veze koje najizravnije utječu na njegov brzi razvitak.

Ekonomska struktura Broda krajem 19. i početkom 20. stoljeća slična je Zagrebu s obzirom na udio sekundarnih i tercijarnih djelatnosti. Obrt i industrija činili su trećinu, a trgovina, vjeresijstvo i promet gotovo petinu u ukup-

⁴ Mirko Marković, *Brod – Kulturno-povijesna monografija* (Slavonski Brod, 1994), 205-217.

⁵ Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova...*, 105-107.

noj strukturi stanovništva.⁵ U razdoblju 1890-1910. u Brodu je zabilježen najveći postotak smanjivanja broja ljudi koji se bave prvotnom produkcijom. Brod je, kako je rečeno, primjer na kojem se može najbolje pratiti proces deagrarizacije i industrijalizacije koji se odvijao u Hrvatskoj u tom razdoblju. Ilustrirajmo to s nekoliko statističkih pokazatelja. Godine 1890. od 4938 stanovnika čak 17,62% stanovništva živjelo je od prvotne produkcije, a velika većina ostalog građanstva uz svoj obrt, trgovinu ili odvjetničku kancelariju ozbiljno je računala na prihode od kakvog zemljišnog posjeda ili vinograda u gradu ili brodskom brdu. Brod je grad malih obrtnika i s industrijom koja se tek začinje. S obzirom na broj stanovnika, on je uz Zemun, Sisak i Mitrovicu grad s najvećim brojem radništva u Hrvatskoj. No, to radništvo nije se regrutiralo toliko raspadanjem zadruga brodskog kotara, koliko doseljavanjem mnogobrojnih radnika poljodjelaca iz pasivnih krajeva, osobito iz Like.⁶ Godine 1900. prvotnom produkcijom bavilo se 15,40% stanovništva; obrtom, industrijom i rudarstvom 30,22%; trgovinom, vjeresijstvom i prometom bavi se 19,46%, a ostalim zanimanjima 34,92%. Desetljeće poslije u Brodu je živjelo 9,67% stanovništva od prvotne produkcije, 34,91% od obrta i industrije, 21,39% od trgovine, vjeresijstva i prometa.⁷ Prema tome najveći pad bilježimo u Brodu u području zanimanja ljudi koji žive od prvotne produkcije. Svjedok ove činjenice o promjeni strukture su i mnogi oglasi otvaranja novih tvrtki, koji sami za sebe mogu biti zanimljiva tema istraživanja.

Trgovački sloj u Brodu zahvaljuje svoje podrijetlo pogodnom prometnom položaju i granici s Turskom. U Brodu i preko Broda odvijala se intenzivna trgovina, jer je Brod kao vojni komunitet imao pravo na 10 mjesečnih i 2 godišnja sajma. Trgovina se odvijala preko kontumaca u Brodu. Kad je Bosna u pitanju, najviše se trgovalo svinjama. Preko kontumaca u Brodu i Kostajnici, preko kojih se najviše trgovalo, uvezeno je samo 1778-79. oko 187000 svinja. Te su svinje graničari točili u šumama, a potom prodavali na najvećim sajmištima stoke, u Glini za Bansku i u Đakovu za Slavonsku krajinu, ili izvozili u druge krajeve Hrvatske, te Austriju, Ugarsku i Italiju.⁸ Treba reći da je napredak trgovačkog staleža u Brodu vezan i za doseljavanje stranaca, ponajprije Nijemaca i Mađara, a krajem 19. stoljeća i Židova. Razvojačenjem Krajine 1871., a onda i oslobođanjem Bosne i Hercegovine od turske okupacije, sve se više strani kapital počeo ulagati na području Broda u industrijske pothvate.

Prerada svile, alkohola, žita i drveta i proizvodnja cigle predstavlja najstarije proizvodne pogone u Brodu, a u nekima od njih su i zametci budućih industrijskih pothvata. Država je još od druge polovice 18. st. podupirala svi-

⁶ Milovan Zoričić, "Žiteljstvo Kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju", *Rad JAZU*, knj. 125, (Zagreb, 1896), 95, 178, 112-113.

⁷ Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova...*, 106, 109.

⁸ Mirko Valentić, "Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790.-1881.", u: *Vojna krajina – Povijesni pregled-Historiografija-Rasprave* (ur. Dragutin Pavličević), (Zagreb, 1984), 62; Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova...*, 169.

logojstvo na razne načine, ponajprije nagradama i plaćama, ali je osiguravala i stručnjake, koji su poučavali narod u sadnji bijelih dudova i uzgoju dudova svilca (u Slavoniji je osobito zapamćen ostao Talijan Karlo Solegni). Na brodskom području manufakture su bile u Oriovcu i Podvinju. Svilana u Podvinju podignuta je 1770. Radila je do 1888., kada je izgorjela, baš kada je Hrvatski sabor želio oživjeti uzgoj dudova svilca.⁹

Eksploatacija šume u Posavini počinje poslije razvojačenja Granice. Tada su formirane imovne općine, koje su gospodarile šumskim blagom. Brodska imovna općina imala je sjedište u Vinkovcima. U Brodu u ovo vrijeme još nema drvne industrije, ali preko njega prolaze veliki transporti drvene građe, osobito poslije izgradnje pruge Brod-Sarajevo. Poduzeća koja eksploatiraju šumu u Bosni, otvorila su početkom 90-ih godina u Brodu svoja skladišta, gdje su sortirali građu i proizvodili različite proizvode. Drvena građa transportirala se do Rijeke i Trsta, a odatle se izvozila u Francusku i Englesku. Krajem 19. stoljeća neka velika drvnoindustrijska poduzeća imala su u Brodu svoja skladišta: “Morpurgo i Parente” iz Trsta zapošljavao je više stotina radnika. Uz ovo bila su i druga poduzeća: “S. Wolfner” iz Budimpešte, “Gafneki” iz Trsta, “A. Berger” iz Zagreba. Trgovina drvima, i posrednička uloga Broda u njoj, bila je zapravo jedini izvor zarade u vrijeme agrarne krize i opće gospodarske krize koja je trajala od 70-ih godina 19. stoljeća. Uz ovu krizu vladao je strah od filoksere, tako da ni vinogradarstvo nije moglo utjecati na podizanje standarda stanovništva. “Posavska Hrvatska” se uvijek zalagala da sam Brod nikakvim sredstvima ne ograničava svoju posredničku ulogu u ovom prometu drvima. Kada je Gradsko poglavarstvo odlučilo ubirati pristojbu za iskrcavanje robe na obali, a ne samo na posebnoj zakupljenoj parceli na Zvjerincu, onemogućilo je rad brodske tvrtke “S. Eichorn”. Vlasnica tvrtke je obrazlagala svoje pravo činjenicom da ona ne istovaruje robu na obali, nego da je pretovaruje. “Posavska Hrvatska” je zagovarala pravo poduzetnice, na čiju je stranu, protivno odluci Gradskog poglavarstva, u sporu stala i Vlada.¹⁰ Sami nazivi brodskih poduzeća i onih angažiranih na ovom području, govore da je iza njih stajao strani kapital, koji se naravno vodio logikom osobnih interesa, pri čemu je profit, izvučen iz ovog područja, bio cilj.

Modernizacija Broda ogleda se i u osnivanju novčanih zavoda. Prvi novčani zavod, “Brodska štedionica”, osnovana je 1871. Do kraja 1874. akcijski kapital je iznosio svega 25000 kruna (125 akcija). U svibnju 1892.

⁹ Raskoš osobito ženske narodne nošnje u brodskom Posavlju ima se zahvaliti njegovanju svilarstva. Na izložbama u Pešti 1885. i Beču 1886. svila podvinjske svilane dobila je nagradu za kvalitetu: v. Z. Toldi, *Svilogojstvo (katalog izložbe)* (Slavonski Brod, 1980.), 1-5; Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova...*, 170; v. i Vranješ-Šoljan, “Brod potkraj 19. i na početku 20. stoljeća”, u: *Slavonski Brod - Zbornik radova sa znanstvenog skupa*, (Slavonski Brod, 2000), 259.

¹⁰ *Posavska Hrvatska*, 23. 2.1895, 8, „Gradsko zastupstvo i trgovački promet u Brodu“; isto, „Obustava posla“; isto, 9. 3. 1895, 10, „Dignuta zabrana“.

osnovana je “Štedna i pripomoćna zadruga u Brodu” čiji je predsjednik bio dr. Dobroslav Brlić.¹¹ Godine 1898. nastale su i tzv. vjeresijske udruge (financirane mađarskim kapitalom) u Trnjanima, Šumeću, Bebrini, Velikoj Kopanici, a dotadašnja “Štedna i pripomoćna zadruga” u Oriovcu prerasla je 1903. u “Prvu oriovačku štedionicu” s podružnicama u Novoj Kapeli, Pleternici i Sibirju. Koncentracija nacionalnog kapitala bila je vrlo važna u općoj nacionalnoj borbi. Svi ovi novčani zavodi u Brodu bili su tek mali pokušaji samostalnog organiziranja. Tek 1903. osnovan je prvi veći novčani zavod u Brodu, “Hrvatska eskomptna i mjenjačka banka dd” s akcijskim kapitalom od 2 000 000 K i podružnicama u Zagrebu i Đakovu.¹² No, unatoč i ovim malim pomacima ostaje činjenica da “brodska industrija nije, nažalost, bila praćena adekvatnom podrškom financijskih institucija”.¹³

Važnu ulogu u usmjeravanju modernizacije i razvitka Broda imalo je Gradsko zastupstvo i Gradsko poglavarstvo. Sjedište im je bilo u staroj zgradi izgrađenoj na početku 19. stoljeća (danas je tu Muzej Brodskog Posavlja). Gradsko poglavarstvo je dugo razmišljalo o izgradnji nove zgrade magistrata. Bilo je prijedloga da se posudi novac iz zaklade koju je utemeljio obrtnik Petković. No, kako je ta zaklada bila osnovana za potporu siromašnih obrtnika, od te se nakane odustalo.¹⁴ Djelokrug Gradskog zastupstva i Poglavarstva odredio je zakon od 25. lipnja 1895. Gradsko zastupstvo biralo je gradonačelnika i gradsko činovništvo. Izbor se vršio pod predsjedanjem župana ili podžupana u zgradi magistrata. Svoje odluke Gradsko poglavarstvo je priopćavalo najčešće preko tiska. No, još krajem 19. stoljeća bio je običaj da se važna saopćenja oglašavaju i bubnjanjem. “Posavska Hrvatska” je imala razumijevanja za navezanost Brođana na bubnjanje, osobito na “pandura Josu” koji je tako na uglovima grada oglašavao novosti, i bio legenda Broda. “Pandurum Josom” majke su plašile nestašnu djecu. Pa ipak za “Posavsku Hrvatsku” taj je stari običaj svakako neprikladan vremenu “pa mu u današnjem naprednom Brodu mjesta ne bi smjelo biti”.¹⁵

Gradsko zastupstvo bilo je vrhovna vlast u gradu. Da bi moglo što bolje vršiti svoju dužnost, bilo je podijeljeno u devet odbora (Političko-pravni, Financijsko-gospodarski, Građevni, Uboški, Policajni, Odbor za pregledavanje gradske blagajne, Zdravstveni, Školski, Kandidacionalni). Svaki zastupnik je morao biti član jednoga odbora (po potrebi i više od dva uz osobni pristanak). Tako je Gradsko zastupstvo po odborima imalo uvid u sva područja života za koje se uprava morala brinuti. Administraciju odbora vodili su gradski činovnici. Svaki odbor je raspravljao o problematici područ-

¹¹ isto, 29. 2. 1896, 9, „Štedna i pripomoćna zadruga u Brodu“.

¹² Ivan Kovačević, *Radnički pokret u Slavonskom Brodu 1873-1914*. (Slavonski Brod, 1976) 22-23, 136.

¹³ Božena Vranješ-Šoljan, “Brod potkraj 19. i na početku 20. stoljeća”, 260.

¹⁴ *Posavska Hrvatska*, 12.1.1895, 1, „Šetnje po Brodu“.

¹⁵ isto, 30.11.1895, 48, „Šetnje po Brodu“.

ja za koje je zadužen. Sjednice odbora sazivao je načelnik grada, a predsjedavao je predsjednik kojega su članovi izabrali između sebe. Da bi što dublje ušao u problematiku, odbor je pozivao na sastanke stručne ljude, poduzimao je očevide i imao pravo uvida u sve spise i račune koji su se ticali predmeta o kojemu se je raspravljalo.

Stari Brođani su stvorili sasvim jednostavnu upravu, u kojoj su se dužnosti i prava svih aktera znale. Nadasve oko najosjetljivijega pitanja, raspolaganja prihodima grada. Svi prihodi su bili centralizirani u jednoj blagajni. Sav gradski imutak, pokretni i nepokretni, morao je neprestano biti u evidenciji i pod upravom Gradskog poglavarstva i Revizionalnog odbora.¹⁶ Gradsko poglavarstvo i Revizionalni odbor bili su obvezni dva puta godišnje davati izvješće i polagati račun o stanju gradske imovine (u lipnju i prosincu). Kod svake promjene Gradskog zastupstva i Gradskog poglavarstva, Poglavarstvo koje je odstupalo moralo je predati u ruke popis sve imovine grada novom Poglavarstvu. Za svaki manjak u tom inventaru staro je Poglavarstvo odgovaralo imetkom svojih članova, ako je manjak nastao zbog njihova nemara i pogrešaka u radu. Nemamo nigdje popisanu gradsku nepokretnu imovinu, ali svakako da se ona sastojala, kako vidimo iz oglasa i natječaja, iz zemlje i oranica, koje je Gradsko poglavarstvo davalo u zakup. Isto tako imovinu grada činile su i životinje, konji i bikovi, za čiju je prehranu Gradsko poglavarstvo raspisivalo natječaj. Pod upravom Poglavarstva bile su i razne zaklade: “Sirotinjska”, “Bolnička”, “Školska”, koje su bile dodatni izvor financiranja potreba, koje su već u imenu istaknute. Gradsko poglavarstvo je bilo dužno jednom godišnje (obično u prvoj polovici godine) podnijeti Gradskom zastupstvu potpuno izvješće “o sveukupnoj upravi, o stanju svih gradskih uredah i zavodah, o gospodarstvenom i financijskom stanju gradske občine, ob odnošajih imućstvenih i čudorednih, o stanju obrta, trgovine i prometa, o javnoj sigurnosti, o školstvu”, te predložiti potrebite preinake i popravke gradske uprave.¹⁷ Ovakav stalni nadzor definiran odredbama Statuta i potenciran prisutnošću glasila kakva je bila “Posavska Hrvatska”, nije dopuštao članovima ni Poglavarstva ni Zastupstva površan pristup svojim obvezama. Zastupnici su morali redovito dolaziti na sjednice. Ako nisu vršili svoju dužnost i istupe iz Zastupstva, plaćali su vrlo visoku globu od 100 do 200 for, koja je išla u “Ubošku blagajnu”. Uz to, prema čl. 45. Zakona od 28. lipnja 1895. gubili su pasivno izbornu pravo sljedećih šest godina.

Dostojanstvo Gradskog zastupstva nije se smjelo dovesti u pitanje. Tko je u Zastupstvu vrijeđao nekoga od kolega zastupnika, odmah je bio kažnjen sa 100 for globe. Ako se u Gradskom zastupstvu raspravljalo o predmetu ili poslu načelnika, nekoga iz Gradskog poglavarstva ili Gradskog zastupstva, taj nije smio biti nazočan na sjednici, odnosno na toj točki. Tek po završetku

¹⁶ Odbor je bio biran kod svake obnove Gradskog zastupstva, a u ime njegovo je bdio nad gradskom blagajnom i imovinom.

¹⁷ *Statut grada Broda ob uređenju gradske uprave*, (Brod na Savi, 1897), § 89.

rasprave mogao je doći, saslušati rezultat rasprave, i reći svoje mišljenje ako nije bio zadovoljan odlukom Zastupstva. Sve u svemu, puno je bilo dobrih običaja i u praktičnom radu Gradskog zastupstva i Gradskog poglavarstva određenih raznim pisanim odredbama, koje su brigu ovih dvaju tijela vlasti okretale prema boljitku građana.

Kao što smo vidjeli, period na prijelazu stoljeća možemo nazvati velikim dobom Broda. Inicijativa je svakako dolazila od privatnih akcija i ambicija građana, ali je usmjeravana i od Gradskog poglavarstva. Ono je upravljalo gradskom imovinom s velikom odgovornošću. Sva je imovina bila osigurana kod zagrebačke "Croatie". Osobito je važno bilo gradsko zemljište. Da bi potaknulo gradnju, Gradsko poglavarstvo je na javnoj dražbi povoljno prodavalo zemljište,¹⁸ a obveza kupca je bila da za dvije godine sagradi kuću. Ukoliko kupac to ne učini u određenom roku, zemlja se vraćala gradu, a kupac je gubio uloženi novac.¹⁹ "Posavska Hrvatska" s radošću ističe izgradnju novih kuća. Jezgra grada i svojim vanjskim izgledom postaje centar najvažnijih njegovih djelatnosti. Nakon blijedoga razdoblja za načelnika Aleksandra Radosavljevića (1886-1893), slijedilo je razdoblje Stjepana pl. Horvatha (1894-95) i pravaških gradonačelnika Dragutina Piskura (1895-1901) te Zefira Marca (1901-1908), u kojima Brod postaje jedna definirana urbana sredina, a stilske karakteristike arhitekture zastupljene su u varijantama baroka, historicizma i secesije. Osobito je plodonosna bila 1896. kada se gradilo u svim dijelovima Broda: u Banskoj (danas Starčevićeva), na Jelačićevom trgu, u Ulici Franje Josipa (danas Petra Krešimira IV.), u Ulici sv. Florijana. Prenosimo radosnu konstataciju "Posavske Hrvatske": "Ove se godine u Brodu dosta živahno gradi. U prvom redu spominjemo izraelitički hram koji se već sad vrlo liepo reprezentira. Gosp. Berthold Schindler sagradio je ukusnu jednokatnicu na Jelačića trgu. Gospodin Mile Lacković gradi isto tako kuću na jedan kat u ulici Franje Josipa. U Banskoj ulici gradi g. Stjepan pl. Horvath kuću na kat. Izim ovih kućah na kat imade dosta na parter. Spominjemo kuću gosp. Jelaka u Banskoj ulici i kuću gosp. Sabolovića u ulici sv. Florijana. Gospoda C.A. Pachany i sin sagradili su tik do željezničke pruge krasne magazine; kako se vidi liepo se napreduje. Ako tako potraje još koju godinu dana, skoro nećemo ni razpoznati naš stari Brod."²⁰

U izgradnji Broda nema zbrke, barem u njegovom centralnom dijelu. Stare jednolične drvene kuće što su se natiskale uz ulice, ustupaju upravo u ovo vrijeme mjesto kućama koje svjedoče o snazi i samosvijesti njihovih vlasnika, koji su svoje bogatstvo stekli radom i žrtvom. Doduše dogodi se i kakvo odstupanje od dobre prakse, pa se u otmjenom dijelu grada, kakav je npr. Široki sokak, izgradi "kućerak u koji možeš zakoračiti s ulice", kritički je raspoložena "Posavska Hrvatska", pa nastavlja: "Ovakve građevine su

¹⁸ Na Zvjerincu je npr. 1m² prodavan za 2 for 83 nč

¹⁹ *Posavska Hrvatska*, 3. 2. 1894, 4, „De rebus magistratus“

²⁰ *Posavska Hrvatska*, 8. 8. 1896, 32, „Gradjevni pokret“

upravo nakaza za grad i ne bi se smjele dopustiti pod nikakvim uvjetom i nikom za volju. Zar gradski otci ne vide na kakav se način unakazuje, baš što se novih građevinah tiče, liepi i solidni grad Brod?!“ U ovo vrijeme počinju se asfaltirati pločnici u ulicama Franje Josipa, Mesićevoj, Banskoj, Molinarijevom šetalištu, oko Gradskog poglavarstva, Trg Svetog Trojstva, te s obje strane Trg bana Jelačića, Gajeva. Polovicu troškova ovih radova snosilo je Gradsko poglavarstvo, a drugu polovicu vlasnici kuća. Naravno da je za pojedinca to bila velika obveza, pa su mnogi molili Gradsko poglavarstvo da se trošak otplaćuje u više rata. Prihvaćen je rok od 15 godina, a siromašni građani su potpuno oslobođani od participacije.²¹ Nogostupi ulica asfaltirani su uglavnom već 1897. Upravo dakle u ovo vrijeme Brod najviše mijenja svoj izgled. U nove planove često se ne mogu uklopiti stare stvarnosti. To je osjetila na najdrastičniji način brodska tvrđava. “Mostovi što spajaju Brod s tvrđom, imadu se napustiti, a mjesto njih podići nasip. Posao je već predan jednom ovdašnjem poduzetniku. Radi loša mosta sa željezničke strane zabranjen je onuda prevoz. Tako će nestati romantični ‘Zugbricken’ koji u sebi krije po mnogu tajnu”, sa sjetom konstatira “Posavska Hrvatska”.

Kad smo rekli da nove kuće govore o snazi i samosvijesti njihovih vlasnika, nismo nipošto pod ovim mislili na rastrošnost. Naprotiv: vrhovna mudrost brodskega građanina vodi se načelom: staro je dobro! Ovu jednostavnu, a toliko razboritu mudrost, naći ćemo u svakom pismu Ivane Brlić-Mažuranić majci, kada piše kako šiva, prekraja, popravlja staro da bi uštedjela. Stari Brođanin štedi i na mnogim manje važnim stvarima, da bi mogao potrošiti na uzvišene. On će si uskratiti i na udobnosti i komforu, ali je njegov život bogat događajima, koje ćemo poslije pokušati opisati.

U ovo vrijeme Brod je preuzeo one funkcije na svim područjima, koje ga čine središtem života ljudi širokog prostora. On je središte uprave (Gradsko poglavarstvo, kotarska oblast) i prosvjete svoga područja. Doduše, Brod još tada nije imao niti jednu srednju školu, nego višu pučku školu. Bilo je prijedloga da se poradi kod Vlade da se ta škola pretvori u nižu realnu gimnaziju. “Posavska Hrvatska” je u ovoj inicijativi vidjela dalekosežne pozitivne posljedice: Brod bi time postao prosvjetno središte i za bosansku Posavinu.²² On zadovoljava i zdravstvene potrebe bližeg i daljeg stanovništva. Do ukinuća Krajine Brod nije imao civilnu bolnicu. Građani su se liječili u vojnoj bolnici u tvrđavi. U gradu je od 1820. za zdravlje stanovništva brinuo gradski fizik. Njihov ugled je bio vrlo velik, a među najuglednijima bio je dr. Gotfrid Anton Šulek (brat poznatoga jezikoslovca Bogoslava Šuleka), dr. Franz Kostial, dr. Đorđe Mušicki, Fran Gundrum, dr. Dobroslov Brlić. Ukinućem Granice grad više nije mogao računati na vojnu bolnicu, pa je za te potrebe adaptirana jedna kuća na Trgu Svetog Trojstva (na tom je mjestu

²¹ isto, 26. 1. 1895, 4, „Iz sjednice Gradskog zastupstva u Brodu“; isto, 5.12.1896, 49, „Iz sjednice Gradskog zastupstva“

²² isto, 18. 8. 1894, 32, „Građanska škola u Brodu“

danas Vatrogasni dom). Od 1873. do 1882. tu je bila bolnica. Odatle je premeštena u kontumac u Carinskoj ulici (danias Vrazova), a potom je kratko radila u Pivarskoj ulici (danias Štampareva), da bi se ponovno kontumac adaptirao za bolnicu “ako se tim imenom smije nazvati ona zgrada na kojoj se čita taj naslov”, jednostavno je i jasno ocrtala prijeku potrebu za novom bolnicom “Posavska Hrvatska”. Na sjednici Gradskog zastupstva 16. svibnja 1895. prihvaćen je prijedlog da se 1896. započne graditi nova bolnica.²³ Za tu inicijativu osobite je zasluge stekao dr. Dobroslav Brlić. Bolnica se trebala graditi najprije na župskoj livadi, koja je bila i otkupljena za tu potrebu. No, ipak je pao izbor na prostor dvorišta bivše tkalačke škole, gdje je i izgrađena. Novu bolnicu gradili su domaći poduzetnici Stantzl i Bacher. “Naši poduzetnici opravdali su ono povjerenje, koje se je u njih stavilo, kad se je njima, čak uz skuplju cieniu od stranog poduzetnika, gradnja bolnice predala”, pisala je zadovoljna “Posavska Hrvatska”.²⁴ Bolnica je otvorena 1. travnja 1898. i danias je u funkciji. Na ploči na pročelju pisalo je:

SPOMENICA

“Za vladanja cara i kralja Franje Josipa I
Za banovanja Dragutina grofa Khuen-Héderváry-a de Hédervár
Za velikoga župana dra Nikole pl. Jurkovića
Ter načelnikovanja Dragutina Piskura
Podiže grad Brod iz vlastitih sredstavah
Ovu opću javnu gradsku bolnicu
U spomen sretnoga pedesetgodišnjeg vladanja
Franje Josipa I.”

Glavno zdravstveno osoblje bolnice bile su redovnice sv. Križa. Dana 17. siječnja 1898. sklopljen je “Ugovor med slavnom upravom javne bolnice kr. slobodnoga grada Broda i provincijalnim nadstojničtvom sestara sv. Križa u Djakovu”. Po ovom ugovoru provincijalna nadstojnica se obvezala u ime Reda da će bolnici staviti na raspolaganje pet sestara, “koje će njegu i podvorbu u bolnici vršiti, nadzirati kuhinju i kuhanje obavljati”. Taj će se broj u slučaju potrebe i povećati. Svakoј sestri, koja radi u bolnici, osiguran je smještaj, hrana, ogrjev, rasvjeta i pranje rublja. “One će se i zdrave i bolesne na trošak slavne bolničke uprave uzdržavati i u slučaju smrti prema propisi-

²³ isto, 18. 5. 1895, 20, „Iz sjednice Gradskog zastupstva“

²⁴ isto, 14. 8. 1897, 33, „Nova gradska bolnica u Brodu“; vidi još i članke: 12. 9. 1896, 37, „Oglas“; 19. 9. 1896, 38, „Jeftimba gradnje bolnice“; 26. 9. 1896, 39, „Viestnik; o povijesti zdravstva u Brodu“ v. Ivan Balen, “Povijest zdravstva u Slavonskom Brodu”, u: *100 godina Opće bolnice u Slavonskom Brodu* (Slavonski Brod, 1998), 1-39

ma svoga reda sahraniti.” Svaka sestra je uz to imala godišnju plaću od 80 for, koja se isplaćivala u dva polugodišnja obroka. Sestre su naravno morale strogo udovoljiti zahtjevima posla i uprave, jasno u svemu u čemu nisu bila ugrožena pravila njihovoga reda. Za nadničarske poslove poput ribanja soba, pranja rublja, krečenja i slično, redovnice se nisu smjele upotrebljavati. Ugovor je mogla otkazati svaka strana, ali ga je morala navijestiti najmanje tri mjeseca ranije. U ime Sestara milosrdnica potpisala je ugovor provincijalna nadstojnica s. M. Radegunda Polz, a u ime gradske općine gradonačelnik Dragutin Piskur te gradski zastupnici Johan Baumajster i Šandor Lorschy.²⁵

Neće biti opterećenje ovoga teksta ako se istakne i činjenica da je u bolnici rano osnovana i knjižnica. Začetak te knjižnice je dar koji je bolnici u prosincu 1894. dao kapelan Martin pl. Kirchmayer. Gradsko zastupstvo se zahvalilo darovatelju i naredilo da se za donaciju osigura potrebiti ormar.²⁶

U ovo vrijeme počinje rasprava oko uvođenja električne struje u grad. Brod je gradić u kojemu petrolejska svjetiljka tek upozorava da “je poštenu čovjeku vrijeme da bude u kući”, kako se izrazio jedan zastupnik u prosvjednom slovu protiv uvođenja električne rasvjete. Prvi puta se o električnoj rasvjeti raspravljalo u ožujku 1894. Zastupnik Šrepel se posebno zalagao za njeno uvođenje. Izabran je odbor ad hoc (Šrepel, Kohn, Mušicki, Selinger) da prouče to pitanje i dadnu svoje prijedloge. Ponudu za rasvjetu dao je “Paromlin” u Brodu. No, stvar nije bila nimalo jednostavna. Prošla je i cijela 1895. kad se pred Božić pojavio strukovnjak da pokupi podatke o brzini, jačini te količini vode u Savi za ove potrebe. “Posavska Hrvatska” je s pažnjom pratila razvoj ideje: “Bilo bi svakako za željeti da ova namisao postane činom, jer bi se po našem nevještačkom mnijenju već u prvih godinah moralo gradu dobro izplatiti.” “Posavska Hrvatska” nije dvojila da bi se našlo potrošača: dva kolodvora (i onaj u Bosanskom Brodu), te mnogi uredi i javni lokali i radnje, “a bez dvojbe bi i imućniji privatnici po malo to svjetlo i kod kuće uveli...”, pisalo je brodsko glasilo sa željom “ne bi li još u ovoj godini dobili električnu rasvjetu u Brodu”.²⁷ Ponudu za uvođenje električne struje u Brod podnijele su tvrtke “Šandor Schwarz” i “Mayer i drug”. Molbe su razmatrane na sjednici Gradskog zastupstva 12. ožujka 1896., ali i ovaj puta upućene su odboru ad hoc (E. Šrepel, V. Brlić, Z. Marac, J. Baumeister, J. Kohn i Stj. pl. Horvath), koji je trebao vidjeti iskustva Varaždina. Izaslanstvo se odavde vratilo impresionirano, prenijelo svoje dojmove zastupnicima, koji su odlučili da se stvori odbor ad hoc koji bi što prije podnio konkretan prijedlog za uvođenje električnog svjetla.²⁸ No ta želja nije ispunjena sve do 1927. Kako elek-

²⁵ Državni arhiv u Slavonskom Brodu (dalje DASB), Gradsko poglavarstvo, Zdravstvo i socijalna politika 1885-1910., 1.1 –2, sig. 2, k.99, Ugovor (spis bez broja)

²⁶ *Posavska Hrvatska*, 5. 1. 1895, 1, “Iz sjednicah Gradskog zastupstva u Brodu držanih 22. i 29. prosinca 1894.”

²⁷ isto, 4. 1. 1896, 1, „Mjestne novosti – el. rasvjeta“

²⁸ isto, 21. 3. 1896, 12, „Iz sjednice Gradskog zastupstva“; isto, 20. 6. 1896, 25, „Sjednica Gradskog zastupstva“

trična rasvjeta nije uvedena, a nešto se u Brodu moralo mijenjati s tim u vezi, "Posavska Hrvatska" je preporučila acetilensko svjetlo. "Pošto će se i u našem gradu Brodu ipak jednom morati zamjeniti dosadašnje petrolejsko svjetlo neki boljim i praktičnijim, buduć je to i u interesu samoga razvitka grada, koji u svakom pogledu uprav orijaški napried stupa, to držimo da bi dobro bilo kad bi se naši mjerodavni krugovi za to svjetlo zainteresirali." Brodsko glasilo je smatralo da se može osloniti i Brod na dobra iskustva drugih gradova, a ni ušteda nije nevažan razlog za bržu akciju odgovornih.²⁹

Važna briga Gradskog poglavarstva bila je uređenje, moral i čistoća grada. Na to se svojim primjedbama često vraćala "Posavska Hrvatska", ostavljajući nam tako mnoštvo sličica o Brodu i životu u njemu prije stotinjak i nešto više godina, koje uvijek i nisu osobito lijepe. "Posavska Hrvatska" vidi npr. zapuštene ulice "Mucvanj" i "Šaragljicu" (u to vrijeme to su Filipovićeve i Radičevićeva ulica), "te historičke starine grada Broda". "Svaki od ovih znamenitih muževah zahvalio bi se biti patronom ovoga blata." To su bile prometne ulice koje su vodile u kontumac, gdje su bile smještene solana, carinarnica i porezni ured, te gradska bolnica. Na urednost grada oštri kritičari "Posavske Hrvatske" stalno su upozoravali Gradsko poglavarstvo. Naravno da je gradska tržnica bila pod stalnom kontrolom. Gradska pijaca je bila na Trgu bana Jelačića. Tu ima "svega osim reda", pisala je "Posavska Hrvatska". Mlijeko, sir, meso, sve je na zemlji, psi se motaju oko hrane, živad se dere. Krajem 1895. postavljene su klupe na tržnici. Bilo je po 40 klupa u tri reda s razmakom od jednog metra. Svatko tko je došao što prodati, plaćao je "pijacovinu" od 2 novčića po 1 m odmah na ulazu u tržnicu. Budući da seljaci nisu imali novaca, morali su najčešće ostavljati u zalog razne predmete. Brodska tržnica je bila skupa. Po pisanju "Posavske Hrvatske" "skupoća živeža u Brodu je u svakom pogledu takova, da ni u samom Zagrebu nije veća". Caruju prekupci koji jednostavno salete prodavača i silom mu otimaju robu. Kola su zauzela sav prostor od Široke ulice do Save. Jedini za koje se ne zna da postoje su tržni inspektori, te na tržnici vlada nered "da je sramota za cijeli grad". Promet na brodskoj tržnici je bio tako velik, da su svi osjećali da je potreban novi prostor. Da se riješi ovaj problem, otkupljeno je zemljište župskog dvorišta. Željelo se također i župni dvor premjestiti, da se regulira Široka ulica.³⁰ No, ta ideja nije nikada realizirana.

Ono što je dojam o izgledu Broda popravilo, bilo je premještanje marvinske tržnice sa Zvjerinca na Mali vijuš, koji je do tada služio kao smetlišće, a bio je odmah na izlazu Ulice sv. Florijana. Da je trebalo nešto pod hitno učiniti, svjedoči sa "Šetnji po Brodu" stalni suradnik "Posavske Hrvatske"

²⁹ isto, 4. 12. 1897, 49, „Acetylen svjetlo“

³⁰ isto, 13. 10. 1894, 40, „Šetnje po Brodu“; isto, 20. 10. 1894, 41, „Šetnje po Brodu“; isto, 18. 1. 1896, 3, „Sa brodske pijace“; isto, 15. 2. 1896, 7, „Uredjenje beriva naših gradskih činovnik“

opisom Malog vijuša. “Put me nanese kroz ulicu sv. Florijana. I tek što sam izašao do kraja te ulice, zasopi me tako neugodan i udušiv vonj, da s prva pomislih, nisam li zabasao na mjesto, gdje obično živoder svoje žrtve pokapa. Ali, razgledav se bolje, uvjerim se da sam na tom malom Vijušu, kojeg dio jur je skoro zasut ne možda zemljom, već svakojakimi izmetinami i smećem, da je uprav ruglo za grad trpiti ovakova što na ovakom živom dielu grada.” Dakle već zdravstveni razlozi su bili dovoljni da se čestita onoj deseterici zastupnika koji su predložili da se stočni sajam preseli sa Zvjerinca na Mali vijuš, jer se tako mogao očistiti taj izvor zaraze i zabraniti “izbacivati svakojako djubre i u obće takav smet, koji okužuje zrak, a organi policije bi morali pripaziti da se to strogo vrši”.³¹ Zbog blizine Save, u kojoj se stoka mogla okupati, nije trebalo graditi bunare, što ih je Vlada iz sanitarnih razloga tražila. Na Zvjerincu bi udovoljenje Vladinim zahtjevima skupo stajalo pa je ovo rješenje Gradskom zastupstvu bilo u tom trenutku najpogodniji način rješavanja problema.

Čistoća je tada bila trajni problem gradova, ne samo Broda. U glavnoj ulici (Banskoj) iz kanala se širio takav smrad od kupusa da je bilo nespojivo s ambicijama koje je Brodu određivala “Posavska Hrvatska”, a i on sam sebi. Ulica sv. Ivana “kao da ima patent na to, da bude leglom svakojakih kužnih množinah. Uprav nije moći kadkad onuda prolaziti, i gadno je vidit kakva nečist iz međašnih dvorištah se izlieva na ulicu. Bilo bi skrajno vrieme da Poglavarstvo i tamo uvede red, kad su sami gg kućevlasnici toli nemarni”. Nije se rijetko događalo da je šetača iznenadila koja stvar bačena kroz prozor, da ga je zaprašila prašina ili zasuo otpad isprašivanih krpa, tepiha ili stolnjaka, ili “da pokisne i uz najljepše sunce prolazeć kraj prozora iz kojeg mu na leđa izliju nečistu vodu”. Gradsko poglavarstvo se prijetilo svima koji čine takve “nepodopštine”. Zimi su građani bili dužni ispred kuće očistiti snijeg, pa zabrinuta “Posavska Hrvatska” upozorava odgovorne da nemarne na to prisile. Isto tako, Gradsko poglavarstvo je zahtijevalo da se pod prijetnjom globe iskrče i očiste pašnjaci, polja, oranice i druge površine pojedinaca u gradu.³²

Naravno da je Gradsko poglavarstvo moralo brinuti i za sigurnost građana. Prilaz kolodvoru od Jankomira između kojih je bila bara a preko nje most, bio je, posebno noću, prava pustolovina. Most je bio trošan, pun rupa, sa strane nije imao držače, rasvjeta je bila loša. A kako nitko nije znao tko bi se morao pobrinuti za taj most i prilaz kolodvoru, Gradsko poglavarstvo, vlasnik Jankomira ili željeznica, “Posavskoj Hrvatskoj” nije preostalo ništa drugo osim da upozorava, i na žalost registrira slučajeve koji su govorili da je njezin strah bio opravdan. Poseban problem bile su neosvijetljene Klasije. Nisu bila rijetka ubojstva u šumi kroz koju se ulazilo u Brod. Nakon jednoga

³¹ isto, 29. 9. 1894, 38, „Šetnje po Brodu“

³² isto, 23. 12. 1895, 51, „Oglas Gradskog poglavarstva“

takvog zločina nad trudnom ženom (zvala se Roza Švab iz Varoša), iza koje je ostalo troje siročadi, "Posavska Hrvatska" je pisala: "Doista bi skrajno vrieme bilo da se od strane grada sve poduzme, da se uđe u trag onim opasnim zločincem, koji čine glasilju toli nesigurnom, da se ljudi već ni po danu neufaju njome prolaziti." Gradsko poglavarstvo je odredilo redarstvenu ispostavu koja je cijelu noć kontrolirala Klasije, a u pomoć joj je priskakala i vojnička patrola.³³

Zbog jedne mane "Posavska Hrvatska" nije dala mira Brođanima. To je činjenica da se u Brodu puno pilo. Prema službenim podacima 1895. u Brodu se popilo: 173 911 litara vina, 86 598 l stranog piva, 117 072 l domaćeg piva, 111 606 l proste rakije, 8 695 l rakije šljivovice, 4 898 l konjaka, 11 985 l špirita.³⁴ Za grad od oko 5000 stanovnika to je svakako bila velika količina, što su s podsmijehom primijetile mnoge novine onoga vremena. Ali valja reći da sve ove puste stotine litara pića ne idu na slavu samo Brođanima. Valja uzeti u obzir da je Brod prometan grad, i da su mnoge litre ispili i gosti našega grada i tako postali dionici te sumnjive slave. "Posavska Hrvatska" je znala oštrim kritičkim tonom povezati neslavni rekord u piću s činjenicom da Brođani nisu bili osobito često zainteresirani za politička, kulturna i društvena zbivanja. "Upravo je sramota da se skoro nikakva skupština u Brodu ne može održati na prvi poziv radi slaba odziva članovah, a kad zaviriš u gostionice i kavane, u razne zabave, sve je puno i vrvi 'svjestnima Brođjani' bez razlike spola i dobi", žalila se "Posavska Hrvatska"³⁵ navješćujući iste tužaljke raznih trudbenika i za stoljeće i više unaprijed.

U ovo vrijeme gostionice donose i neke novine u život građana, novine s kojima se nisu mogle pomiriti dobre stare navike. Zagovornik očuvanja starih vrijednosti ponašanja bila je i "Posavska Hrvatska". Njezin oduševljen aplauz zaradilo je Gradsko poglavarstvo kada je zabranilo gostioničarima onu "uprav javnu sablazan od tkz. 'kelnericah' u brodskih birtijah, zabraniv bezuvjetno birtašem držanje ovakve podvorbe za goste, kojoj je uistinu bila skroz druga nemoralna svrha, a sve za volju gadne nezasićenosti 'Geschefta'. Čujem da se tim po kesi pogodjeni birtaši puntaju. Volja ih! Dok je za sve jednako, ne može biti prigovora, pa s te puntarije neće zaboljeti glava naš slavni magistrat, kome ponovno budi ovime izraženo obće priznanje sa te doista hvalevriedne odredbe. Jer 'salus respublicae' (obće dobro) a nad sve javni moral, mora biti nad bilo kakvim i nad bilo čijim 'Gescheftom'".³⁶ Pisac tih redaka u "Posavskoj Hrvatskoj" nije mogao ni slutiti kako će preko njegovih nazora, baš što se tiče "kelnericah", vrlo brzo pretutnjati "Geschäft".

³³ isto, 17.10.1896, 42, „Prilaz kolodvoru“; isto, 9. 1. 1897, 2, „I opet umorstvo“; isto, 23. 1. 1897, 4, „Policajna izpostava na sajmištu“

³⁴ isto, 9. 5. 1896, 19, „Koliko se popije u Brodu“

³⁵ isto, 20. 2. 1897, 8, „Šetnje po Brodu“

³⁶ isto, 12. 3. 1897, 11, „Šetnje po Brodu“

Jedna od pradávnih sklonosti ljudi protiv kojih je uzalud dizala svoj glas “Posavska Hrvatska” bila je kocka. Iako su zakonom bile zabranjene kockarske igre, “Crvena kuća” je bila u svako vrijeme puna igrača najrazličitije dobi te “neznaš razlike med nediljom i svakim danom. A groza te hvata kad čuješ iza dovršene igre za razlike med igrača. Bude tuj i gubitaka na stotine, tako da bi skrajno bilo doba da sl. Grad. poglavarstvo svrne na to ozbiljno najstrožije svoju pažnju jer takova što nipošto neće nam u Brodu u svijetu načiniti liepi glas, dočim će se za cielo uništiti mnogog skupa sa porodicom”. Budući da kavanar neće poštovati zakon, vrijeme je da ga policija tome nauči. Sklonost ovom poroku “nimalo nesluži ni dobru glasu tog obljubljenog svratišta, ako ga prozovu brodskim Monakom”.³⁷ Brodsko glasilo je poželjelo da o tome ne dobije razloga u budućnosti više pisati, no i ova sklonost je bila neminovna pratilja procesa koji je pretvarao Brod u moderan grad.

Kulturni i zabavni život

Za kulturni i zabavni život u Brodu brinula su se mnogobrojna društva nastala iz samoinicijative i potrebe građana. Najčešće su u izvorima spominjana: Hrvatsko pjevačko društvo “Davor”, “Vatrogasno društvo”, “Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo”, “Hrvatska trgovačka mladež”, “Brodsko diletantsko kazališno društvo”, “Hrvatsko djačko diletantsko društvo”, Podružnica “Crvenog križa”, “Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo”, “Izraelska mladež”, “Srpsko crkveno pevačko društvo”. Ova su društva uglavnom davala ton društvenom životu Brođana. Kao što vidimo, svaka narodna zajednica i svaki društveni sloj mogao je imati svoje udruženje, što pokazuje tolerantnost brodske sredine. Brođani su se okupljali na zabavama, proslavama blagdana i raznim kulturnim zbivanjima, bez obzira koje ih od spomenutih društava priređivalo. Izuzetak su bili samo građani srpske narodnosti. Njih su hrvatski sugrađani često optuživali za simpatije prema velikosrpskom programu. Valja reći da te optužbe nisu bile puko stranačko zanovijetanje. U Brodu je npr. početkom prošlog stoljeća počeo izlaziti list “Srpska domaja”. Kad se imaju na umu silna dokazivanja srpskih listova i stranaka po Hrvatskoj da je Slavonija srpska zemlja, i da kao i druge srpske zemlje mora pripasti Srbiji, svaka manifestacija srpstva morala je biti shvaćena kao provokacija. Naravno da je tu osjetljivost bila pojačana do te mjere, da se primjećuje i važnim smatra svaka stvar, pa i to npr. da nitko od Srba nije bio na zabavi priređenoj za blagdan sv. Florijana u svibnju 1894. “Posavska Hrvatska”, glasilo Stranke prava u Brodu, se pita: “Kako bi pravoslavcima bilo da katolici ne dodju na njihovo Bogojavljenje?”³⁸ To je vrijeme gotovo potpunog odvajanja Hrvata i Srba na svim područjima života. Kulturna društva nisu izbjegla tu sudbinu. Na sjednici npr. Hrvatskog pje-

³⁷ isto, 15. 2. 1896, 7, „Brodski Monaco“

³⁸ isto, 5. 5. 1894, 17, „Zavjetna pučka svečanost sv. Florijana“

vačkog društva “Davor” 27. svibnja 1894. pročitana je pritužba protiv zborovođe Hruze “radi učenja pjevanja srbskog društva jer da se taj postupak neslaže s intencijama društva.” Ovu pritužbu osobito je zagovarao dr. Dobroslav Brlić “obzirom da je ovo društvo (Srpsko crkveno pevačko društvo – M.A.) baš uzprkos našem društvu stvoreno, pa predlaže da se zborovodji učenje pjevanja kod nama protivničkog društva zabrani, odnosno, da mu se stavi na srdce da ne uči našeg društva neprijatelje”. Ovo mišljenje je podupro njegov brat Vatroslav i Zefir Marac, dok je kapelan Martin pl. Kirchmayer nastojao ublažiti ton rasprave. Napokon je odlučeno da se Hruzi povisi mjesečna plaća na 30 for s obzirom da je morao vježbati i tek ustrojeni tamburaški ženski zbor “Davora”, ali je Odbor “Davora” tražio od zborovođe “da naše protivno društvo u svjetovnom pjevanju nepodučaje, već samo u crkvenom, što se je g. Hruza odboru svečano obvezao”.³⁹

Društva koja smo spomenuli, uglavnom su se izdržavala vlastitim sredstvima. S vremena na vrijeme su dobivali pomoć od gradske uprave, ali je glavni izvor njihovog financiranja bio njihov rad: zabave i priredbe za građane i članove društva. Uz to su jednim od svojih prioritetnih zadataka smatrali i prikupljanje sredstava u humanitarne svrhe za što su priređivali različite programe.

Na poseban način Brođani su bili privrženi *Hrvatskom pjevačkom društvu “Davor”*. Dokle je taj osjećaj išao, možemo zaključiti iz riječi koje je napisala “Posavska Hrvatska”: “U Davoru je sav Brod.” Gotovo ni jedna svečanost nije prošla a da “Davor” nije svojom pjesmom u njoj sudjelovao. “Davor” je u potpunosti ispunio moto na kojem je utemeljen: “Budmo pjesmom rodu sviest!” To je društvo hrvatskom pjesmom budilo hrvatsku svijest u vremenu, koje Hrvatskoj nije bilo skloni. Osnovano je 1871. godine,⁴⁰ iste godine kada je bila rakovička tragedija u kojoj je poginuo Eugen Kvaternik, poslije čega se zapravo sva nacionalna borba dobrim dijelom prebacila na kulturno područje. Hrvatska pjesma, hrvatska knjiga, hrvatski jezik – to je područje na kojem se često rješavala sudbina hrvatskog naroda. U vrijeme proslave 25. godišnjice osnutka “Davora” nastala je i koračnica društva, čiji je autor pjesnik August Harambašić. Stihove je uglazbio Franjo Serafin Vilhar. Ona glasi:

³⁹ DASSB, Hrvatsko pjevačko društvo “Davor” 1871./1948, sign. fonda 305, Knjiga zapisnika odborskih sjednica i glavnih skupština društva, sv. 1 (1893-1925), str. 18.

⁴⁰ Osnovali su ga tada studenti H. Badalić i W. Baumeister. Očito je da su 1871. potvrđena pravila, a društvo je djelovalo i ranije o čemu svjedoči *Kronika franjevačkog samostana, III* (Slavonski Brod, 1998), 355, u kojoj kroničar bilježi da je “Davor” pjevao na misi za Božić: usp. i Ivanka Bunčić, “Hrvatsko pjevačko društvo Davor, u: *Vijesti MBP*, 8, (Slavonski Brod, 1994), 48. Komunisti su zabranili “Davor” 1948. zbog njegove nacionalne misije kroz povijest, a nakon što je 1971. nakratko obnovljen, ponovno su ga zabranili 1972. Obnovljen je 1991.

Oj davori, mili rode,
 Jedan mu je u svih nas
 Raduj nam se, slavni Brode,
 To je tvoje djece glas!
 Glas na Savi,
 Glas to pravi,
 Jasna pjesma glas je taj.
 Složan nam je koračaj.

Glogovica, Mrsunja je
 Opasala, Sava nas;
 Hladna voda na sve kraje
 Gradu nam je srebren pas.
 Bog to svoje
 Opaso je,
 Bratske sloge to je znak,
 Njom je samo Brod nam jak.

Pribudovac vinom rodi,
 Jesenski nam ondje stan,
 Brodskog trsa kap nam godi,
 Svaki brat je gost nam zvan.

Pjesme tamo
 Popijevamo
 Vesela nam žarka ćud
 Svemu dobru maran trud.

S Pribudovca gledat milo
 U Bosnu je dalek vid,
 Kojim nas je razstavilo,
 Porušen je mržnje zid,
 Brod je ona
 Sad već spona,
 Trud je k braći prvi most,
 Nama i njim na radost.

Oj davori, pjesme njego,
 Davore nam pjesme goj,
 Svojštinom se glas razliego
 Svuda svome draži svoj.
 Nas i Bosne
 Nek se kosne,
 Što no pjeva složni Brod,
 Živio nam dom i rod!⁴¹

Kulturno značenje proslave 25. obljetnice djelovanja Hrvatskog pjevačkog društva “Davor”, i posveta njegove zastave koju je obavio biskup Strossmayer, za Brod je bilo veliko. Grad je tom prilikom postao središte koje je privuklo pažnju cijele hrvatske domoljubne javnosti. Velik broj hrvatskih pjevačkih društava okupio se na slavlju. Vjerojatno ni jedan događaj u Brodu poslije nije bio toliko slavlje cijele Hrvatske kao taj.⁴² Osim kulturnog, obljetnica “Davora” imala je i političko značenje. Tom zgodom sastali su se predsjednik kluba domovinaša barun Juraj Rukavina i biskup Strossmayer, čiji je utjecaj na Neodvisnu narodnu stranku (obzoraši) bio nesumnjiv. Susret je (15. kolovoza 1896.) upriličio dr. Vatroslav Brlić na poticaj dr. Franka Potočnjaka, jednoga od prvaka stranke domovinaša. Rezultat toga razgovora je koalicija domovinaša i obzoraša na izborima za Hrvatski sabor u svibnju 1897.⁴³

Na programima “Davora” u ovo vrijeme najčešće su djela Ivana pl. Zajca, Vatroslava Lisinskog, Franje Serafina Vilhara, Đure Eisenhuta, Nikole Fallera, Franje Kuhača, Ferde Livadića, ili manje poznati kapelnici i učitelji

⁴¹ Bunčić, “Hrvatsko pjevačko društvo Davor”, 52. Kao naknada za njegov doprinos Vilharu je isplaćeno 5 dukata u zlatu, a Harambašiću “po njegovoj želji zaručnici mu prigodom vjenčanja: vjenčani dar”: DASB, Knjiga zapisnika..., sjednica od 19. listopada 1896.

⁴² O posveti zastave društva v. Bunčić, “Hrvatsko pjevačko društvo Davor”, 50-53.

⁴³ V. o tome Mato Artuković, “Stranka prava u političkom životu Broda krajem 19. stoljeća”, u: *Zbornik HISB*, 1, (Slavonski Brod, 1982), 12-13; Artuković, “Dva pisma Franka Potočnjaka Vatroslavu Brliću”, u: *Zbornik CDISB*, 1, (Slavonski Brod, 1983), 263-266.

Otokar Krčmar, Dragutin Hruza, V. Heller. No tu su i velika imena stranih kompozitora kao Donizzeti, Wagner, Smetana. Često su na repertoaru uglazbljeni tekstovi hrvatskih pjesnika kao Šenoe, Preradovića, Trnskog, Harambašića.

Programi preko godine nisu bili osobito česti, na što je utjecala, uz ostalo, i činjenica da se nije baš marljivo dolazilo na probe. No, ipak, kako je rečeno, bez "Davora" nije prošao niti jedan svečaniji događaj u Brodu, a vrlo često je sudjelovao na misama, davao koncerte u dobrotvorne svrhe (jedan od takvih je npr. za izgradnju katoličke crkve u Bosanskom Brodu, postradale od poplava i sl.), priređivao serenade za imendane i rođendane pojedinih Brođana, gostovao u raznim mjestima i na raznim priredbama diljem Hrvatske.

Iako nema tonskih snimaka niti dovoljno stručnih kritika, dobro upućen u repertoar, kompozitore i težinu kompozicija što ih je "Davor" izvodio, prof. Josip Jerković, na osnovi svestrane analize zaključuje da je "Davor" bio ugledno i kvalitetno pjevačko društvo u Hrvatskoj. Repertoar se kretao od lakog do vrlo zahtjevnog i teškog za reprodukciju (npr. kantata "More" I. Zajca). Kad se tome doda i činjenica da je "Davor" redovito raspisivao nagrade za nove kompozicije, da je uvijek poklanjao pozornost zborovođama za koje je raspisivao natječaj, da je ovaj morao održavati audicije za prijem u članstvo, sve to govori da se radilo o ambicioznom pjevačkom društvu.⁴⁴

Kao što je rečeno, sredstva za izdržavanje "Davor" je osiguravao sam priređivanjem koncerata i uz njih često tombola za članove društva i građanstvo. Gradsko poglavarstvo je za proslavu obljetnice interveniralo s 1300 for, a Vatrogasno društvo za istu zgodu priskočilo u pomoć s 200 for.⁴⁵ U priređivanju predstava s tombolama, pa i u humanitarne svrhe, "Davor" je bio ograničen. Nije se moglo prodati karata koliko je za njih bilo interesa, nego koliko je to dopustio ugarski ministar financija. Za svaku takvu priredbu "Davor" je morao pisati molbu ministru, a ovaj je određivao broj koliko se karata može prodati i po kojoj cijeni.⁴⁶ Jasno da su mnogi građani bili time uskraćeni da budu nazočni pojedinim priredbama, što je "Posavska Hrvatska" označavala kao jedan od niza dokaza kojim se po Nagodbi onemogućavala inicijativa u Hrvatskoj.

Uz sredstva zarađena vlastitim naporom "Davor" je znao dobiti i sredstva od dobrotvora. Tako je Rozina Muravić u svojoj oporuci ostavila "Davoru" 100 for, koje je društvu predala njezina kći Paulina Krešić Muravić.⁴⁷

⁴⁴ Josip Jerković, "Davor – Analiza notnog arhiva i pjevanja", u: *Vijesti MBP*, 8, (Slavonski Brod, 1994), 72-77.

⁴⁵ Bunčić, 50.

⁴⁶ Arhiv obitelji Brlić, Hrvatsko pjevačko društvo "Davor", k 118, sv. 3, spis br. 74 b/1896.

⁴⁷ isto, k 118, sv. 5/1896.

“Davor” nije imao svojih prostora, pa je vježbao u samostanu, u kojemu je imao iznajmljenu sobu za koju je plaćao 8 for. Za stan kapelnika, također u samostanu, plaćao je još 8 for. Plaća zborovođe bila je između 20 i 30 for mjesečno. Za tu je plaću on uvježbavao pjevački i tamburaški zbor.⁴⁸

O ostalim društvima imamo puno manje informacija u “Posavskoj Hrvatskoj”. Ali, svako je od njih davalo doprinos kulturnom i zabavnom životu građana, i u mozaiku činilo poseban, uočljiv kamenčić. U veljači je *Vatrogasno društvo* priređivalo vatrogasni ples, tradicionalnu, općegrađansku zabavu. Pjesma i ples uz vojničku glazbu, uz dobru kapljicu, bili su uobičajena pratnja ove rado iščekivane i uvijek lijepo posjećene zabave, na kojoj su mladi najviše našli oduška uz ples do ranih jutarnjih sati. Skupocjene tombole činile su atmosferu još dojmljivijom. Zabava je završavala “Lijepom našom”, koju su, kako ističe “Posavska Hrvatska”, pjevali “i svi prisutni Magjari”. Bila je to, kako je rečeno, zabava cijeloga grada, u kojoj je pažljivo oko kroničara “Posavske Hrvatske” zamijetilo da su češće nedostajala “naša pravoslavna braća”. “Čast čestitom njihovom parohu g. S. Kajganoviću, koji se je društva sjetio sa 2 for uz simpatično pismo.”⁴⁹

Vatrogasnom društvu i plesu “Posavska Hrvatska” nije nikada uskratila ni jednu pohvalu. Zbog općebrodskog karaktera ove zabave pisala je: “I ovom prilikom preproučamo naše humanitarno društvo brodskoj domoljubnoj publici sa željom, da se svi stariji Brodjani kao podupirući članovi upišu, a mlađji kao izvršujući, jer nije baš najljepše po nas Brodjane, da ovo naše društvo ne broji više nego 180 koje izvršujućih koje podpomagajućih članova, dok bi bilo prilično da ih bude bar dvaput toliko.”⁵⁰

Druga polovica 19. stoljeća vrijeme je stvaranja raznih društava koja su se brinula za zaštitu od ljudi do ptica. Naravno da je briga za siromašne najviše zaokupljala duhove. Takvu angažiranost budio je u čovjeku najprije njegov vjerski osjećaj. Nisu tu učinjeni neki senzacionalni pomaci, niti su takva udruženja rješavala nagomilane strukturne probleme društva, pomoć se prikupljala za rješavanje pojedinačnih problema. No, ipak ovakva društva imala su svoj duboki smisao i opravdanje. Okupljala su osobe najčešće iz bogatijih obitelji, koje su svoje vrijeme, rad i novac žrtvovali manje sretnima, dokazujući nam danas da život ima nijanse i da ga ne možemo sabiti u okamenjene formule tzv. klasne borbe. Iako ništa ne treba idealizirati, ne može se tim društvima i pojedincima u njima odreći iskrenost i predanost u radu.

Takvo humanitarno društvo, *Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo*, osnovano je u Brodu 1895. Prva predsjednica je bila Apolonija D’Elija, a tajnica Ivana Brlić. Za blagajnika je izabran Rafael Merkadić. Savjetnici su bili Stjepan pl. Horvath, braća Salamon i Askija Merkadić, kapelan Martin pl.

⁴⁸ isto, k 119, sv. 3, 1896-98; isto 1894.

⁴⁹ *Posavska Hrvatska*, 9. 2. 1895, 6, „Vatrogasni ples“

⁵⁰ isto, 8. 2. 1896, 6, „Vatrogasni ples“

Kirchmayer (tvorac pravila), župnik Antun Leskovac, pukovnik u miru Andrija Olujević, sretno inspirirani začetnik ideje o osnutku društva.⁵¹ Iako je nosilo hrvatsko ime, među članicama Odbora uvijek je bilo i Židova. Ovo je društvo priredilo mnoge zabave da bi steklo novac potreban za cilj kojega su si članovi postavili, i u različitim prigodama posvjedočilo duboki smisao svojeg postojanja. Bile su tu zaista nebrojene ljetne zabave, čajanke, nikolinjske zabave i osobito nadahnute silvestarske priredbe, na kojima se angažiralo sve talentirano što je u Brodu bilo od pjevača, glumaca, deklamatora, plesača i plesačica. U Brodu je vladao hvale vrijedan običaj da se uoči Božića skupi novac i za siromašne a vrijedne učenike kupi odjeća i obuća. Darovatelji su bili Gradsko zastupstvo, zaklade (između ostalih za te je svrhe utemeljena i zaklada "Tugomila Brlić") i razna društva (Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo i Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo).⁵² Misija "Hrvatskog gospojinskog dobrotvornog društva" bila je blagotvorna osobito u vrijeme teških poplava 1898. kada je Brodskim Posavljem zavladała glad i kad se od gladi umiralo.

I *Hrvatska trgovačka mladež* je društvo koje je davalo svoj doprinos društvenom i zabavnom životu grada, a "Posavska Hrvatska" je njihove zabave uvrštavala među najljepše događaje u Brodu. Evo što u njoj čitamo o jednoj takvoj zabavi: "Arangement uvadjanja i poredak za vrieme plesa nije se doista mogao bolji ni zamisliti pa bi mogao služiti uzorom svim ovdašnjim zabavam. Sam ples otpočeo je u pol 9 sati a otvorio ga je senior mladosti g. Ante Markotić sa gospodjom Fridrich te se je plesalo vrlo animirano sve do odmora. Poslje odmora bio je kotiljon⁵³ aranžiran po spomenutom predsjedniku u vrlo lijepim slikama uz precizno izvajanje a svršio je izborom gospodjah uz silesiju ordena koji su ubrzo poplavili grudi neumornih plesačah. Ples je potrajao sve do 4 sata ujutro u najvećem poredku i harmoniji." Prihod sa zabave su mladi trgovci namijenili posveti "Davorove" zastave. "Posavska Hrvatska" nije zaboravila primijetiti da su i s ove zabave izostali Srbi.⁵⁴

Uz ostale, Brođane je znalo opustiti i *Brodsko Diletantsko kazališno društvo*. Rad toga društva svakako bi trebalo svestranije istražiti, jer nam "Posavska Hrvatska" donosi samo natuknice, a ono je svakako ostavilo dublji trag na kulturni i zabavni život Broda.⁵⁵ Evo nekih od predstava, koje

⁵¹ isto, 4. 5. 1895, 18, „Viestnik“; usp. i *Spomenica Hrvatskog dobrotvornog gospojinskog društva u Slav. Brodu MDCCCXCV-MCMXXXV*, (Slavonski Brod, 1935)

⁵² *Posavska Hrvatska*, 31. 12. 1895, 52, „Božićnica školskoj siromašnoj djeci u Brodu“

⁵³ Dvoranski društveni ples, vrsta kontrdansa u kojem svi plešu sa svima, pa se svi parovi izmijene. Vrlo je veseo i zabavan ples s mnoštvom figura. Pri tome plesačica svome plesaču daruje neki dar, obično kakvu sitnicu.

⁵⁴ *Posavska Hrvatska*, 23. 2. 1895, 8, „Ples trgovačke mladosti“; isto, „Javna zahvala“

⁵⁵ O brodomskom amaterskom kazališnom društvu i radu pisao je u više nastavaka Marko Pandžić, "Tragovima kazališnog života u Brodu", *Bilten 8. Susreta profesionalnih kazališta Hrvatske 1-15*, (Slavonski Brod, 1981)

su imali na repertoaru: “Poturica”, “Boj na Kosovu”, “Udmanić”, “Ljubomorni muž”, “Barun Franjo Trenk”, “Otmica Sabinjanki”. Društvo je češće nastupalo osiguravajući pretplatom na ulaznice gledateljstvo unaprijed, što pokazuje pouzdanje Brođana da su si nazočnošću na predstavama brodskih amatera osigurali duhovni užitek.⁵⁶

Uglavnom preko ljetnih praznika stvaralo se *Hrvatsko djačko diletantsko društvo*, kada su se okupljali đaci, da bi korisno i zabavno organizirali vrijeme odmora od školskih i studentskih briga. Svoj rad đaci su stavili pod pokroviteljstvo dr. Vatroslava Brlića.⁵⁷ Prvi put takvo društvo u “Posavskoj Hrvatskoj” se spominje u srpnju 1895. I kako priliči mladima, hrabro su se građanstvu predstavili već 3. kolovoza 1895. u poznatoj gostionici kod Cviića šaljivim predstavama “Ljubav ih mori” R. Benedikta i “Redateljske neprilike” Đ. Estera, uz Preradovićeve i Harambašićeve pjesme. Kritičar “Posavske Hrvatske” ima razumijevanja za manjkavosti u njihovom nastupu, jer je vrijeme za pripreme bilo prekratko. Nastupi mladih uglavnom su vođeni dobrotvornim motivima. Prihod skupljen na predstavama poklonjen je “Društvu sv. Ćirila i Metoda”, koje je u Istri promicalo hrvatske nacionalne interese. Prihodi s drugih nastupa išli su za postradale od poplava.⁵⁸ Naravno da ne treba na temelju poneke informacije donositi generalne ocjene, ali ova sretna inspiracija organizacije mladih u vrijeme praznovanja pokazuje da su nas naši stari nadvisili i u idejama i u idealima.

Autoru ovih redaka nije poznato kada je u Brodu stvorena *Podružnica “Crvenog križa”*, kojemu su žalosne sklonosti ljudi osigurale planetarnu važnost. “Posavska Hrvatska” spominje prvi puta Podružnicu “Crvenog križa” u Brodu 1896. kada je 12. travnja priredila koncert s plesom, kako bi se prikupilo novca za vlastite potrebe. Zabavnim programima je, prema tome, i Podružnica “Crvenog križa” znala pridonijeti opuštanju Brođana.⁵⁹

U “Posavskoj Hrvatskoj” nema vijesti kada je stvoreno humanitarno društvo građanki Broda židovskog podrijetla, *Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo*. Utemeljeno je svakako prije “Hrvatskog gospojinskog dobrotvornog društva”, jer je već 14. siječnja 1894. upriličilo kostimirani “Seljački ples” koristeći hrvatsku narodnu nošnju.⁶⁰ Doprinos ovoga društva sveukupnom ponajprije humanitarnom, a onda i kulturnom i zabavnom životu grada s pažnjom i simpatijama se registrirao u pravaškom glasilu. Doduše, jednom prilikom “Posavska Hrvatska” je upozorila ovo društvo da treba više paziti na osjetljivost “i ovako dosta vredjanog hrvatskog naroda”,

⁵⁶ *Posavska Hrvatska*, 30. 3. 1895, 13, „Kazalište u Brodu“

⁵⁷ isto, 27. 7. 1895, 30, „Djačko diletantsko društvo“

⁵⁸ isto, 3. 8. 1895, 31, „Hrvatsko djačko diletantsko društvo“; isto, 10. 8. 1895, 32, „Viestnik“; isto, 31. 8. 1895, 35, „Hrvatska omladina u Brodu na Savi“; isto, „Za postradale Posavce“

⁵⁹ isto, 11. 4. 1896, 15, „Gospojinski odbor društva crvenog križa“; isto, 6. 2. 1897, 6, „Podružnica crvenog križa“

⁶⁰ isto, 13. 1. 1894, 1, “Seljački ples”

jer je u pozivu brodskom građanstvu baš na “seljački ples”, dalo prednost njemačkom jeziku pred hrvatskim, ispisujući ga prvo na njemačkom. “A za koga? Neka nas u tome nitko krivo ne shvati već uzme naše riječi kao iskrenu opomenu za budućnost.” I na samoj zabavi jedva da se uz njemački čula koja hrvatska riječ. “Posavska Hrvatska” je s dosta takta upozorila na ovu činjenicu: “Mi želimo tom humanitarnom društvu svaki uspjeh i procvat, nu na sadašnjoj stazi teško da će naći kod našeg eminentno hrvatskog pučanstva, na koje je ovo društvo većim dielom upućeno one susretljivosti, koja je za napredak doista plemenite cieli neobhodno nužna.”⁶¹ Kasnije na ovakve primjedbe u listu ne nailazimo, nego uvijek na veliko razumijevanje i podršku, što znači da su i židovski sugrađani uvažavali osjetljivost sredine koja je napose na jezik navikla tradicionalno gledati kao na bedem svoga identiteta. “Posavska Hrvatska” je s puno simpatija preporučivala sve zabave što ih je ovo društvo priređivalo. Krabuljni plesovi s najrazličitijim kostimima bili su svojevrsni unicum, pa su takve zabave, kao i proslave blagdana npr. Purima⁶² uz koji je bio uvijek organiziran posebni zabavni “vjenčić”, Brođani s radošću posjećivali.⁶³

Blagotvorni humanitarni rad ovoga društva osjetila su mnoga djeca kojoj su kupovali odjeću i obuću. U vrijeme velikih poplava, kada se umiralo od gladi po selima brodskog Posavlja, ovo društvo je organiziralo dobrotvorne zabave i prikupilo priličnu sumu od 50 for, za koju se kupila hrana potrebnima.⁶⁴

Izraelska mladež u Brodu također je nastupala organizirano i priređivanjem zabava obogaćivala društveni život grada. “Purim vienčić” i “purim ples” okupljali su uvijek veliki broj Brođana. Za vrijeme jednog takvog “purim vjenčića” u Brodu se našao i dr. Josip Frank, pa je predstavljen patronesi zabave. Čarolija različitih maski i kostima i ples “do zore” priskrbili su organizacionoj mašti mladih Židova velika priznanja “Posavske Hrvatske”. No njihove predstave nisu imale samo zabavnu svrhu. U nabavu orgulja za novu židovsku sinagogu ugradili su mladi i svoj doprinos sa zabava koje su organizirali.⁶⁵

Doprinos *Srpskog crkvenog pevačkog društva* “Posavska Hrvatska” i ne spominje. Posljedica je to činjenice da je upravo u vrijeme kada izlazi ovaj list hrvatsko-srpski sukob vrlo oštar. Hrvati i Srbi djeluju kao dva nasljedno

⁶¹ isto, 20. 1. 1894, 2, „Seljački ples“

⁶² Blagdan koji je podsjećao Židove na izlazak iz perzijskog ropstva. Slavio se 13. i 14. ožujka

⁶³ *Posavska Hrvatska*, 26. 1. 1895, 4, „Viestnik“; isto, 1. 2. 1896, 5, „Vjenčić dobr. gospoj. izrael. društva“

⁶⁴ isto, 31. 12. 1895, 52, „Božićnica školskoj siromašnoj djeci u Brodu“; isto, 12. 3. 1898, 10, „Hrvatsko izraelitičko gospojinsko društvo u Brodu“

⁶⁵ isto, 24. 2. 1894, 7, „Purim vjenčić“; isto, 17. 2. 1894, 6, „Purim vienčić“; isto, 13. 3. 1897, 11, „Purim vienčić“; isto, 27. 3. 1897, 13, „Purim ples“

zavađena naroda. Srpska narodna skupina distancirala se gotovo od svih zbivanja u gradu, osobito ako su ih priređivali Hrvati. Jedina zgoda gdje „Posavska Hrvatska“ spominje „Srpsko crkveno pevačko društvo“ jest nazočnost njihova tri predstavnika na posveti „Davorove“ zastave. Zatvorenosti ovoga društva pridonijela je ne samo politička situacija, nego i sama njegova pravila. Dok su članovi „Davora“ i drugih hrvatskih društava mogli biti i nehrvati (bio je priličan broj i Židova), dotle su članovi „Srpskog crkveno pevačkog društva“ mogli biti, prema čl. 4 Pravila „samo Srbin ili Srpkinja pravoslavne vere“.⁶⁶

Osim različitih društava koja su svako na svoj način činili život Brođana zanimljivijim i zabavnijim, pokušavali su to i pojedinci ili skupine, najčešće gostioničari ili vlasnici svratišta, a i oni su znali dio dobitaka s tih zabava dati u humanitarne svrhe, ponajčešće u korist siromašnih učenika. „Posavska Hrvatska“ tako spominje J. Gerbera, vlasnika svratišta „Eduard“, koji se znao istaknuti takvim inicijativama.⁶⁷ „Plesne zabave“ priređivali su i činovnici Kr. ug. državnih željeznica. Osim same konstatacije „Posavska Hrvatska“ primjećuje još samo to da „pozivnice glase ovaj put na hrvatskom jeziku“.

Valja istaknuti znatan doprinos 29. pukovnije vojne posade kulturnom i zabavnom životu Brođana. *Vojnička glazba* svirala je svakog utorka i petka u Klasiji od 18 do 19 sati i sudjelovala u svakom imalo važnijem događaju u gradu, što je zaista bio vrijedan doprinos zajedničkom životu od izgradnje tvrđave i obnove Broda, dva vječno suprotstavljena sustanara. „Posavska Hrvatska“ ističe kako je pod vodstvom kapelnika V. Hellera brodska vojnička glazba izvela niz simfonijskih koncerata s vrlo zahtjevnim programom, kao što je npr. Beethovenova „Eroica“.⁶⁸ Održala je mnoge koncerte u svratištima na zabavama koje su priređivala pojedina društva (naravno uz novčanu naknadu, za koju naš izvor kaže kako je bila velika), često je svirala pod misama u crkvi otaca franjevac. Neki običaji osobito su rado u gradu prihvaćeni. Jedan od njih je da subotom glazba doprati vojnike kad se vraćaju s vježbi, a nedjeljom da ih prati u crkvu „te ulazeći u grad svira omiljelu nam Hrvatima našu hymnu ‘Liepa naša domovina’“.⁶⁹ Očito da repertoar nije bio uvijek tako domoljuban, pa je „Posavska Hrvatska“ našla za potrebno primijetiti „da bi uprava glasbe odsele malo više njegovala slavensku, a naročito hrvatsku glazbu, da prilagođuje svoje glasbotvorne misli i ćućenju slušajućeg občinstva, koje doprinosi znatne žrtve za ovdašnju posadu“.⁷⁰

Vojska je često organizirala koncerte i u humanitarne svrhe (za postradale Zagorce, za pogođene poplavama u okolici Broda). „Ovdje već sada

⁶⁶ *Pravila Srpskog crkvenog pevačkog društva u Brodu*, (Zagreb, 1896), 3.

⁶⁷ *Posavska Hrvatska*, 23. 2. 1895, 8, „Zabave“

⁶⁸ isto, 14. 3. 1896, 11, „Simfonički koncert“

⁶⁹ isto, 22. 6. 1895, 25, „Vojnička glazba“

⁷⁰ isto, 20. 6. 1896, 25, „Vojnička glazba“

zahvaljujemo g. zapovjedniku ovomjestne posade, što je dao upriличiti taj koncert u tako plemenitu svrhu”, priznavala je zasluge “Posavska Hrvatska”.⁷¹

Iako je vojarna ostala za Brođane tajna sve do oslobođanja od srpskog okupatora 1991., u ovo vrijeme bila je na svoj način otvorena građanstvu. Glasovit je bio u Brodu krabuljni ples koji se priređivao u tvrđavi, u vojnoj kantini, a pratilo ga je dobro jelo i piće i glazba dugo, u dugu zimsku noć. Uz to, u tvrđavi je bilo i klizalište na kojem su mlade brodske dame provodile mnoge sretne trenutke.⁷²

Zabavni život Brođana odvijao se u mnogim ukusno i na europskoj razini uređenim svratištima i hotelima. Najomiljenija od svih sastajališta bili su “Kasina”, “Žuta kuća” i “Crvena kuća”. U njima su se stari Brođani naužili “zabavah u izobilju”, kako piše “Posavska Hrvatska”. Kasina je bila stara zgrada, ne osobito privlačne fasade. Ali, unutra je bila tako uređena, da je pružala pravi užitek. Za nju su vezane najljepše uspomene starih Brođana. Kostimirani plesovi, najrazličitije zabave, silvestarske večeri, predstave putujućih kazališnih družina i brodskih amatera – sve je to vezano za Kasinu. Tu je “Davor” svojim koncertima ušao u dušu Brođana. Kasina je imala jednu veliku dvoranu (danas je to gimnastička dvorana) i nekoliko sporednih prostorija u kojima su se društva mogla nesmetano zabavljati. Kako je Kasina bila gradsko vlasništvo, grad ju je običavao izdavati u zakup. Godine 1880. iznajmila ju je Rozina Muravić; 1896. u zakup je uzela “Zagrebačka dionička pivovara i tvornica slada”, i vodila preko svoga broskog zastupnika Müllera. Kasnije su je kupili i preuredili drugi poduzetnici, ali je uvijek bila u središtu društvenog života Brođana,⁷³ i možemo reći jedan od onih sudbonosnih domova u kojima se u Brodu razvijalo hrvatsko nacionalno biće. Budući da je u svijesti Brođana ona gledana kao hrvatski dom, razumljiva je oštra reakcija “Posavske Hrvatske” na poziv gostioničara Karla Weissa za krabuljni ples na njemačkom jeziku, što je za pravaše bio pokušaj obnavljanja germanizacije.⁷⁴

“Žuta kuća” bila je staro brodsko svratište, koje se spominje još u prvoj polovici 19. stoljeća. Ta je stara zgrada izgorjela negdje oko 1878., a na trgu je podignuta velika zgrada obojana žutom bojom i zvala se “Žuta kuća”.⁷⁵ Jarići, stari vlasnici njezini, prodali su je trgovcu, doseljenom Cincarinu, Naumu Dimoviću, čija je kći Kasandra odnijela tu kuću u miraz svom suprugu Ottonu Popoviću,⁷⁶ čelniku Srpske samostalne stranke u Brodu.

⁷¹ isto, 7. 3. 1896, 10, „Symphonički koncert“; isto, 5. 12. 1896, 49, „Viestnik“

⁷² isto, 29. 1. 1898, 4, „Običajni krabuljni ples u Kantini“; isto, 18. 1. 1896, 3, „Sklizalište u tvrđji“

⁷³ Toldi, *Brod na Savi*, 172.

⁷⁴ *Posavska Hrvatska*, 23. 1. 1897, 4, „Nismo u Frankfurtu“

⁷⁵ Danas je u prizemlju te zgrade trgovina “Borovo”.

⁷⁶ Toldi, 96.

U prvoj polovici 19. stoljeća spominje se i “Crvena kuća”. Pripadala je obitelji Benčević. Osamdesetih godina 19. stoljeća stara “Crvena kuća” je srušena, a na istom mjestu je podignuta nova zgrada obojena crvenom bojom i nazvana “Crvena kuća”.⁷⁷ Godine 1897. ovaj hotel je od Benčevića kupio dr. Vatroslav Brlić za 45 000 for. Kao i “Žuta kuća” i “Crvena kuća” je ugostila u svojim plišanim salonima, udobnim sobama i restoranima mnogu uglednu hrvatsku i europsku gospodu. Za oba hotela vezane su mnoge lijepe uspomenne starih Brođana pune najljepših zabava i priredbi.

Maksima biskupa Strossmayera “Prosvjetom k slobodi” isticala se često u “Posavskoj Hrvatskoj” kao spasonosna za hrvatski narod. Brodski pravaši su držali da uz velike i važne, znamenite institucije bez kojih je nezamisliva jedna nacija, institucije kao Sveučilište, Akademija, kazališne kuće itd., moraju postojati ustanove prosvjetne i kulturne, dostupne najširim slojevima naroda. Tek obrazovanjem najširih slojeva i razvijanjem smisla za prave kulturne vrijednosti stvara se štit u borbi za očuvanje nacionalnog identiteta. Jedna od takvih malih ali značajnih ustanova koje zagovara pravaško glasilo je pučka knjižnica. U njima je “Posavska Hrvatska” nalazila sredstvo koje je osiguravalo višestruku korist: obrazovnu, moralnu i nacionalnu. Zadatak je pučkih knjižnica bio da omoguće da uz vrlo jeftin prilog što širi slojevi dođu do mogućnosti da čitaju i obrazuju se. Zagovornik ove hvalevrijedne ideje navodi mnoge primjere iz raznih zemalja svijeta, gdje su pojedinci ulagali silan novac u ovakve knjižnice, a žrtva se stotruko vratila cijelom narodu. “I gdje god se je našlo poštenih i dobrih ljudi, koji su obuzeti idejom napredka i prosvjete utemeljili ovakove pučke knjižnice, svuda se je pokazalo, da je bilo od koristi. Pokazalo se da su pogodili u srce svojih sužiteljah kad su otvorili vrata knjižnice iz koje je strujao svježi dah prosvjete, znanja i izobrazbe, tih preduvjeta uspješne borbe za obstanak, za napredak... Pokazalo se nadalje kako su ovakove knjižnice od neizmjerne moralne zamašnosti i upliva. U krajevima gdje se ovakve knjižnice nalaze postao je naročito prosti puk, radništvo moralnijim, zadovoljnijim, nestalo je pijanstva i razsipnosti zlih ljudi; jednom rječju plemenitost osjećaja, težnja i nada u svimi granama javnog života bila je dokazom velebnog upliva zdrave i prave prosvjete podane kroz pučke ili javne knjižnice.” Prema tome, zagovornici ove ideje nadali su se blagotvornom utjecaju ovakvih knjižnica na široke slojeve naroda, osobito seljaštva i radništva.⁷⁸

Glasilo pravaša u Brodu nastojalo je na aktivniji rad potaknuti i brodsku “Hrvatsku čitaonicu”, koja nije našla načina da privuče šire slojeve građanstva zbog velike članarine. Osim toga imala je, kako neki u “Posavskoj Hrvatskoj” primjećuju, “aristokratski karakter”, sasvim suprotan duhu čitaonica u Dalmaciji i Istri, koje je list stavljao kao uzor, u koje je pristup imao i

⁷⁷ Toldi, 102.

⁷⁸ *Posavska Hrvatska*, 30. 6. 1894, 25, „Naši dopisi“; isto, 7. 12. 1895, 49, „Pučke knjižnice“; isto, 14. 12. 1895, 50, „Pučke knjižnice“

obrtnik i trgovac, pa i ratar. Po mišljenju autora članka u “Posavskoj Hrvatskoj” čitaonica bi trebala biti “središte celog rodoljubnog i društvenog života u našem gradu” i “mezimče svakog gradjanina”. To je mogla postići samo ako se otvori što širim slojevima društva. Stoga je “Posavska Hrvatska” predlagala da se članovi podijele u dva razreda: jedan za imućniji, drugi za srednji sloj. Time bi ovo najstarije brodsko društvo, osnovano još 1864., dobilo nove poticaje i motive.⁷⁹ Da bi i sami dali novi poticaj društvenom i kulturnom životu grada, pravaši su pokušali u svojim prostorima organizirati i rad čitaonice za članove Kluba Stranke prava. No sudeći po vijestima, prema kojima se taj rad često obnavljao, izgleda da čitaonica Kluba nije uspjela zaživjeti ili barem nije naglašenije utjecala na kulturni život grada.

Za kroniku grada nije bez vrijednosti spomenuti da je neki mladi Brođanin (možda Antun Muravić) predložio početkom 1894. stvaranje gradskog muzeja u Brodu. U veljači te godine bilo je osnovano i društvo, koje je trebalo oživotvoriti ovu očito prilično razrađenu ideju. Društvo je pozvalo građane da poklone stvari, koje bi predstavljale začetak muzeja. Pozivu su se Brođani odazvali i skupljeno je 120 vrijednih eksponata, ali nas “Posavska Hrvatska” ne izvješćuje o kojim se stvarima radilo. Društvo se obratilo Magistratu za dodjelu prostora. Jedan odbor je radio na tekstu statuta.⁸⁰ No, u “Posavskoj Hrvatskoj”, koja nam je jedina izvor za ovo, ne nalazimo obavijesti što se dogodilo dalje. Problem bi svakako trebalo dublje istražiti i vidjeti je li statut izrađen i je li podastrt Vladi na potvrdu. Činjenica je samo da je ova lijepa zamisao o stvaranju muzeja u Brodu ostvarena tek 1934. zaslugom Julija Hoffmanna.

U listu ne nailazimo na informacije o organiziranom radu Matice hrvatske na brodskom području. “Posavska Hrvatska” neprestano prati rad ove zaslužne hrvatske kulturne ustanove, pozdravlja i propagira njezina izdanja, potiče na produbljivanje privrženosti ovom kulturnom društvu. Glasilo pravaša nije nipošto zadovoljno brojem članova Matice hrvatske u Brodu. Godine 1895. tek ih je 61, čime naš grad znatno zaostaje za mnogo manjim mjestima (Nova Gradiška, Senj, Požega). Ističući Brod kao žarište hrvatske nacionalne misli u Slavoniji, “Posavska Hrvatska” je istaknula i nadu da će se to odraziti i na odnosu Brođana prema Matici hrvatskoj. “Zar ne bi Hrvatstvu Broda priličilo daleko veći broj članovah ‘Matice’? Uhvajmo se da ćemo i u tomu već dogodine napredovati.”⁸¹

Od kulturnih događaja u Brodu u to vrijeme, kojima brodsko glasilo posvećuje posebnu pažnju, svakako treba istaknuti izložbu koju je Brođanima predstavio inženjer Antun Muravić, brat slikara Josipa Muravića. Ovaj Brođanin je bio na putu oko svijeta u društvu s prijestolonasljednikom Franjom Ferdinandom, i kad se vratio, priredio je izložbu stvari, koje je na tom putu sku-

⁷⁹ isto, 15. 1. 1898, 2, „Hrvatska čitaonica u Brodu“

⁸⁰ isto, 3. 3. 1894, 8, „Muzej grada Broda“

⁸¹ isto, 23. 12. 1895, 51, “Matica hrvatska”

pio. Izložba je bila u dvorani poznatoga gostioničara Cviića. Odjele izložbe uredio je slikar Josip Muravić. U prvom su bile školjke, puževi, koralji s Ceylona, Singapura, Salamonških Otoka, Nove Gvineje. Zatim su bile izložene strijele, lukovi, bodeži, lule, ženska odjeća, sjekire, koje je Muravić mijenjao za crvene rupce s urođenicima na Borneu. U trećem odjelu bile su izložene zbirke poštanskih maraka iz Port Saida, Adena, Colomba, Bombaya, Hong Konga, Nagasakya, Jokohame. Zatim lijepi kišobrani, suncobrani, zavjese, lepeze i pisaci strojevi. Bogata zbirka fotografija upotpunila je duhovno zadovoljstvo, koje su sve novine u Hrvatskoj tada registrale.⁸²

Osim mnogobrojnih zabava organiziranih vlastitom inicijativom, o čemu je bilo riječi, Brod je znao privući i poznatije umjetnike iz Hrvatske, a znala se se navratiti i neka tada poznata svjetska imena. Brođani su jednom prilikom ugostili i pozdravili čuvenu rusku umjetnicu Nadinu Slavjansky, koja je izvela program u Kasini.⁸³ U različitim prigodama u Brodu su gostovala i putujuća dramska društva, čije su predstave uvijek nailazile na dobar prijam i odziv publike. „Posavska Hrvatska“ je lijepom kritikom pozdravila i nastup poznatoga umjetnika, Brođanina, Josipa Stana.⁸⁴ Naravno da puno kulturnih događaja nije uspjelo. „Posavska Hrvatska“ je osobito žalila za neuspjehom koncerta opernog pjevača Bogdana Vulakovića (4. rujna 1895.), jer je odziv građana bio preslab. „Brodjani su si dali ovim žalosnu svjedodžbu o svojem Hrvatstvu... Sramota“, neumoljiv je kritičar kulturnih zbivanja u brodskim novinama.⁸⁵

U Brodu je bilo nekoliko vrlo popularnih manifestacija vezanih uz vjersku tradiciju grada. Najomiljenija bila je zavjetna svečanost za blagdan sv. Florijana (4. svibnja). Začeci ove zavjetne vjerske svečanosti potječu iz 1807., kada je u Brodu izgorjelo 18 kuća, te su se građani utekli zavjetom pod zaštitu sv. Florijana (ili Cvijana), kao zaštitniku protiv požara.⁸⁶ Svečanosti je uvijek bilo nazočno nekoliko tisuća ljudi, koji su išli u procesiji do kipa sveca uz molitvu i pobožnu pjesmu. Prijepodnevna pobožnost završila je misom. Svečanost se nastavljala popodne pučkom zabavom i često je trajala do kasno u noć.⁸⁷

Druga tradicionalna manifestacija starih Brođana bila je „Svetoivanjska proslava“ u čast sv. Ivana Nepomuka,⁸⁸ također u svibnju. O povijesti ove svečanosti ne nalazimo u „Uspomenama na stari Brod“ ništa. Vjerojatno je

⁸² isto, 27. 1. 1894, 3, „S puta oko zemlje“

⁸³ isto, 21. 3. 1896, 12, „Nadina Slavjansky u Brodu“

⁸⁴ isto, 22. 2. 1896, 8, „Čirićevo društvo u Brodu“; isto, 24. 7. 1897, 30, „Koncert Stano“

⁸⁵ isto, 7. 9. 1895, 36, „Koncert Vulaković“

⁸⁶ Ignjat Alojzije Brlić, „Uspomene na stari Brod“, u: *Vijesti MBP*, 7, (Slavonski Brod, 1983), 59.

⁸⁷ *Posavska Hrvatska*, 5. 5. 1894, 17, „Zavjetna pučka svečanost sv. Florijana“

⁸⁸ Ivan Nepomuk (1340.-1393.), češki katolički svećenik. Kao generalni vikar suprotstavio se kralju Vclavu IV. zbog njegovih miješanja u crkvene poslove. Kralj ga je dao najprije mučiti a onda i utopiti u Vltavi. Zaštitnik je gradova uz rijeku.

dakle kasnijeg datuma. Iz “Posavske Hrvatske” doznajemo samo to da je “Svetoivanjska proslava stara svečanost”, koja je jedno vrijeme u Brodu bila prestala, ali je obnovljena 1894. Sava se tada “odijevala u svečano ruho”, kako piše “Posavska Hrvatska”. “Davor”, koji je bio “duša ove proslave”, o svom je trošku priredio “serenadu na srebrnoj Savi”. Lađa s velikim brojem pjevača bila je urešena svjetilkama narodnih boja i okićena hrvatskim trobojnicama. Oko velikog transparenta, na kojem je pisalo “Živila Hrvatska”, lepršalo je mnoštvo zastava. Tako okićena i radosnim pjevačima ispunjena lađa kretala se polako od mosta do franjevačkog samostana praćena veselim klicanjem naroda s obale. Pjevači su se znali usidriti na pojedinim mjestima, gdje ih je narod častio. Uz vatromet svih mogućih boja, pjevalo se Hrvatskoj, Starčeviću i Strossmayeru. Dio ovoga slavlja bili su i brodski mlinari, čiji je zaštitnik bio Ivan Nepomuk. Svojega zaštitnika i oni su proslavili vatrometom na Savi.⁸⁹

Zanimljiv susret sela i grada, u kojem je ljepota i duhovno bogatstvo došlo do punog izražaja, bila je “Svetostipanska proslava”. “Okolo četiri sata poslije podne, kad se u župnoj crkvi svrši večernjica, sabire se sila svieta, osobito seljačkoga, na trgu Jelačića bana, ili kako Brodjani vole kazati na ‘pijac’, iz čitave župe brodske i izdaljega. Za malo i eto zagude egede, zasviraju gajde, a momci svi zorni i od oka, u svojem narodnom odijelu, sa šeširima na glavi onako po bečarski, na hero, uhvate se u kolo; za njima ne zaostanu ni cure – a liepe su ti, Bože moj, rumene ko jabuke i svježije ko rosa – s djeđanima od dukata oko bijela vrata, sa svilenim maramama oko bujnih i jedrih grudi i sa crvenim, plavim i žutim kećeljama sprijeda preko skuta bijelih kao snijeg, pa se i one uhvate uz momke u kolo...” Mladići bi obilazili djevojke i zagledali one koje im se sviđaju. Tu su sklapana poznanstva i prijateljstva, koja su često završavala brakom.⁹⁰

Pokladne proslave bile su također vrlo popularne i u njima se davalo oduška mašti. Treći dan poklada ugledniji Brođani su organizirali “pokladni korso”. Neće biti na odmet za lokalnu povjesnicu opširnije prepričati jednu od tih proslava, koju opisuje “Posavska Hrvatska”, da bismo podsjetili današnje Brođane, kako su se njihovi stari znali odmoriti i opustiti od svakodnevnih briga. “Bila je tuj zastupana ciela elita sa gradjanstvom i mladosti brodskom, pa da pri tom nije manjkao ni naš obljubljeni ‘Davor’ netreba naposeb ni izdicati. Osobito je pako sve veselilo, da si vidio tuj zastupane i srbske kuće, kao je moralo preugodno dirnuti svakoga vidivši u društvu braće Brlića zastupanu i kuću Radosavljević.” “Posavska Hrvatska” dalje nastavlja: “Povorka sastala se na Jelačića trgu pred kućom odv. Dr. V. Brlića, te je od onud krenula predvodjena na konju sa elegantno odjevenim Jockey-om (g. urar Stančić) preko trga ulicom Franje Josipa, Mesića ulicom,

⁸⁹ *Posavska Hrvatska*, 19. 5. 1894, 19. „Sv. Ivanjska proslava“; isto, 18. 5. 1895, 20. „Vjestnik“

⁹⁰ *Vjenac*, br. 38/1897., „Narodno 'Kolo' na dan sv. Stjepana kralja u Brodu na Savi“ str. 614; Zvonimir Toldi, “Brodsko kolo”, u: *Brod i okolica*, (Slavonski Brod, 1998), 101-102.

banskom ulicom i Molinarievim šetalištem tako, da je obašla cijeli Brod, u najboljem redu uz mnogobrojno saučešće občinstva, od kojeg je velik dio čekao na ulici i po prozorih, oboružan konfetima i narančama, da krasnim maskam iskaže pokladni aferim...” Kočije su bile prepune ljudi različite dobi, obučeni u najrazličitije kostime: čeških seljanki, grčku nošnju, rocco kostime, drugi su opet predstavljali Dalmatince, Tirolke, Slovence, neki su predstavljali engleske lordove, drugi u “Alt Wien” kostimu stare Bečane, neki pajace, drugi anđelke, klaunove. U jednoj kočiji bile su dvije bebe, a “pred njima se ponosno držao g. Ante Markotić kao Ljudevit XIV u modroj krasnoj odori.” Ivana Brlić je bila “sa modrim baršunastim frakom i francuskim škarljakom na glavi, da je uprav občarala svakog motrioca.” Sve su kočije bile iskičene cvijećem, čilimima. “Povorku je otvorila kočija našeg gradskog fizika veleuč. gosp. dr. Dobroslava Brlića u kojoj je sjedila kao česka seljanka supruga g. fizika gdja Fanika Brlić... a uz nju je uprav dražestno pristajala kćerka našeg načelnika gdjica Melanija Piskur kao Hrvatica... Pred njimi sjedilo troje dječice braće Brlića, dva sinčića g. Dobroslava i kćerka dr. Vatroslava Brlića u odori klovna poredani prema narodnim hrvatskim bojama, u crvenom, bielom i plavom kostimu. Bila ih milina viditi. Kao prednjak, pretrpila je ova kočija najžešću vatru od konfetah i narančah, kojih se za ovoga korsa toliko pobacalo, da već nije bilo zalihe u Brodu.” Mnogi su ozbiljni brodski političari odjednom osjetili da politika nije tako smrtno ozbiljna stvar, pa su uživali u svojim novim opuštenim ulogama. Branili su svoje kočije od konfeta i naranči “sa našim tz. kokicama (pucankami)”, osobito Zefir Marac “bombardirajući nesmiljeno već onako kako on to samo zna, osobito ako je kod volje, kao baš ovog puta... Našem Naci (Vatroslavu Brliću – M.A.) osobito je dobro priličilo nabacivanje pokladnim kokicama, kojih je imao oko sebe svu silu.” Na kraju povorke bila je velika lađa na kolima koju je vuklo pet konja, a predstavljala je “boj na Kreti”. Uz lađu je jahao jahač obučen kao Grk, a u njoj je bilo različitih likova, pa i jedan Indijanac. Lađa je bila ispunjena mladima, uglavnom “Davorašima”, pa je iz nje odjekivalo sve pjesmom, smijehom i šalom. “Obći glas u Brodu pun je hvale na ovu doista krasnu dosetku upriličenja ovaka korsa, kakova Brod u starih zlatnih vremenah nije vidio. Zato punim pravom sve hvali poticatelje, arangere te zamisli, i obća je želja, da ovo neostane osamljen pokus.”⁹¹ Kasnija izvedenja nisu nadmašila ovo oduševljenje.

Zaključak

U ovom radu predstavljena je “Posavska Hrvatska”, glasilo Stranke prava u Brodu, i prve brodske novine, kao izvor za modernizaciju te kulturni i zabavni život grada. Potvrđena je činjenica da je Brod upravo u ovom periodu polako prerastao u moderni grad i preuzeo funkcije upravnog, gospodarskog, političkog, kulturnog, zdravstvenog i prosvjetnog središta širokog pro-

⁹¹ *Posavska Hrvatska*, 6. 3. 1897, 10, „Šetnje po Brodu“

stora koje mu je gravitiralo. Upravo je Brod primjer na kojemu se “može najbolje uočiti proces deagrarizacije i industrijalizacije hrvatskih zemalja što se u njima odvijao potkraj 19. stoljeća” (Božena Vranješ-Šoljan). U to vrijeme u Brodu je djelovalo mnoštvo kulturnih, humanitarnih i drugih društava, koja su organizirala društveni, kulturni i zabavni život brodskoga građanstva, stvarajući građansku kulturu, koja je doduše imala karakteristike male provincijske sredine, bez značajnih kulturnih institucija, s pokojim ambicioznijim kulturnim poslenikom (“Davor”).

Zusammenfassung

DIE STADT BROD IN „POSAVSKA HRVATSKA“ ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS

In dieser Arbeit ist Posavska Hrvatska, das Parteiblatt der Rechtspartei in Brod, die erste Broder Zeitung, als Ursprung der Modernisierung und des Kultur- und Unterhaltungslebens der Stadt, dargestellt. Es ist eine bestätigte Tatsache, dass sich Brod gerade in dieser Zeitspanne langsam zu einer modernen Stadt entwickelt hat und die Funktion eines Zentrums für Verwaltung, Wirtschaft, Politik, Kultur, für Gesundheits- und Bildungswesen eines breiten, zur Stadt gravitierenden Gebietes, übernommen hat. Gerade Brod ist ein Beispiel an dem „der Prozess der Deagrarisierung und Industrialisierung innerhalb der kroatischen Länder zu Ende des 19. Jh. am deutlichsten zu erkennen ist“ (Božena Vranješ Šoljan).

In Brod waren zu dieser Zeit eine Reihe von kulturellen, humanitären und anderen Vereinen tätig, die das gesellschaftliche und kulturelle Leben, sowie das Unterhaltungsleben der Broder Bevölkerung organisierten und das bürgerliche Kulturleben gründeten, welches keine bedeutenden kulturellen Institutionen, ausser vereinzelt strebsamen Kultrvertretern („Davor“), aufzuweisen hatte und Charakteristiken eines kleinen Provinzzentrums besaß.